Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему

Психолінгвістичні особливості мовлення ефективного педагога

Виконала: студентка групи Пзм-21
Спеціальності 053 «Психологія»
Тягур Тетяна Василівна
Керівник – кандидат психологічних наук,
доцент Сметаняк Владислав Ігорович
Рецензент – кандидат психологічних наук,
доцент Пілецький Віктор Сидорович

Івано-Франківськ – 2022

АНОТАЦІЯ

Тягур Т. В. Психолінгвістичні особливості мовлення сучасного педагога. Дипломна робота освітнього рівня – магістр. На правах рукопису. Спеціальність 053 «Психологія». Івано-Франківськ, 2022.

Робота присвячена дослідженню психолінгвістичних особливостей мовлення сучасного педагога. Актуальність дослідження зумовлена тим, що об’єднання психодіагностичого та лінгвістичного дослідницького інструментарію дасть змогу ще глибше дослідити нове для психології явище ефективного спілкування педагога, визначить нові вектори роботи практичного психолога у закладах освіти та сприятиме оптимізації навчального процесу. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше сформовано вибірку психолінгвістичних законів ефективної комунікації сучасного педагога, яка забезпечить ефективність навчального процесу з дітьми зі зміненим типом мислення і сприятиме створенню здорової психологічної атмосфери у професійному колективі.

У першому розділі визначено поняття «педагогічне спілкування», проаналізовано його функції, стилі та структуру. З’ясовано значення поняття «ефективне педагогічне спілкування» у сучасних умовах навчання. Досліджено психологічні та психолінгвістичні особливості педагогічного спілкування. У другому розділі здійснено емпіричне дослідження мовлення сучасних педагогів та з’ясовано його вплив на ефективність навчального процесу. Сформовано базові психолінгвістичні закони ефективної педагогічної комунікації з дітьми зі зміненим типом мислення.

Ключові слова: педагогічна комунікація, психологічний вплив, психолінгвістика, ефективне спілкування, закони комунікації, кліпове мислення

SUMMARY

Tiahur T. V. Psycholinguistic features of speech of a modern teacher. MA Thesis, manuscript. Specialty 053 “Psychology”. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2022.

The diploma work deals with studying of psycholinguistic features of the modern teacher’s speech. The relevance of the research is determined by the fact of combination of psychodiagnostic and linguistic research tools that will allow to further explore the phenomenon of effective teacher communication, which is new for psychology, will determine new vectors of the work of a practical psychologist in educational institutions and will contribute to the optimization of the educational process. The scientific novelty of the work is determined by the fact of forming a sample of psycholinguistic laws of effective communication of modern teacher, which will ensure the effectiveness of the educational process with children with a changed type of thinking and contribute to the creation of a healthy psychological atmosphere in the professional team.

In the first chapter, the concept of “pedagogical communication” has been defined, its functions, styles and structure have been analyzed. The meaning of the concept of “effective pedagogical communication” in modern educational conditions has been clarified. The psychological and psycholinguistic features of pedagogical have been studied. In the second chapter, an empirical study of the speech of modern teachers has been carried out and its influence on the effectiveness of the educational process has been clarified. The basic psycholinguistic laws of effective pedagogical communication with children with a changed type of thinking have been formed.

Key words: pedagogical communication, psychological influence, psycholinguistics, effective communication, laws of communication, clip thinking

ЗМІСТ

ВСТУП 5
Розділ 1 8
ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ 8
1.1 Педагогічне спілкування: дефініція, функції, стилі та структура 8
1.2 Психологічні аспекти ефективної педагогічної комунікації 20
1.3 Психолінгвістичні аспекти ефективної педагогічної комунікації 29
Висновки до розділу 1 39
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА 41
2.1 Діагностичний інструментарій дослідження 41
2.2 Аналіз отриманих результатів експерименту 48
2.3 Закони успішної комунікації 59
Висновки до розділу 2 72
ВИСНОВКИ 73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 80

ВСТУП

Професійна діяльність сучасного викладача вимагає постійного удосконалення не тільки своїх знань, а й мовленнєвих навичок. Правильно вибудована комунікація у XXI столітті слугує панацеєю для врегулювання всіх конфліктних ситуацій та побудови міцних соціальних зв'язків. Професійна етика передбачає передовсім структуроване мовлення, пронизане усіма новомодними способами побудови грамотної комунікації. Об'єктивний зв'язок мовлення і пізнавальних процесів, словоскладання і психології людського сприйняття потребує глибокого наукового осмислення. Адже для вирішення навіть найбанальніших завдань сучасний викладач повинен вміти ефективно використовувати мову.

Поняття «педагогічне мовлення» визначали по-різному. Як творчий процес його декларують М. Ассікханова, В. Кан-Калик, І. Зязюн, В. Семиченко, О. Штепа та інші. Педагогічне мовлення у ролі інтегрованої якості діяльності вчителя вивчали А. Капська, О. Рассохіна, Л. Сенакова та інші. Г. Мешко, О. Мудрик, В. Пасинок вбачали в педагогічному мовленні шлях до становлення професійної особистості вчителя. Особливостям педагогічного мовлення як професійної складової науково-педагогічних і педагогічних працівників приділяли свою наукову увагу такі відомі вчені, як-от: В. Авраменко, А. Бойко, З. Ковальчук, О. Коханкова та інші. Культурі мовлення сучасного вчителя присвячені наукові розвідки В. Авраменко, Л. Паламарчук, А. Габовда, М. Луца, Л. Струганець та інших.

Ряд психолінгвістичних досліджень присвячені проблемі мовлення як характерній здібності особистості. Походження й природу мовних, мовленнєвих і комунікативних здібностей індивіда досліджували Л. Божович, О. Запорожець, А. Ковальов, Г. Костюк, О. Лурія, М. Ніколенко, С. Рубінштейн. Закономірностям розвитку таких здібностей присвячені дослідження Л. Виготського, Г. Костюк, Л. Федоренко. Типи окремих видів

мовної здібності діагностували у своїх наукових розвідках В. Андрієвська, А. Богуш, С. Гончаренко, А. Захарова, М. Рижик, Л. Спірова, Ч. Фріз та інші.

Отже, як бачимо, дослідженню ефективності педагогічного мовлення і взаємопов'язаних із зазначеною темою проблем присвячені наукові розвідки відомих лінгвістів, педагогів та психологів. Проте здебільшого вони зосереджені на вивченні особливостей такого мовлення з одного боку, та на психологічних феноменах його походження з іншого. Об'єднання психодіагностичого та лінгвістичного дослідницького інструментарію дасть змогу ще глибше дослідити нове для психології явище ефективного спілкування педагога, визначить нові вектори роботи практичного психолога у закладах освіти та сприятиме оптимізації навчального процесу, підвищенню мотивації учнів до навчання, а також покращенню soft skills сучасних педагогів. У цьому і полягає **актуальність нашої роботи.**

Мета магістерської роботи – дослідити психолінгвістичні особливості мовлення сучасного педагога.

Об'єкт – педагогічна комунікація у школі.

Предмет – психолінгвістичні особливості мовлення педагогів у закладі середньої освіти.

Мета, об'єкт і предмет дослідження передбачає виконання низки **завдань**:

- дослідити значення поняття «педагогічне спілкування», визначити його функції, стилі та структуру;
- з'ясувати значення «ефективного педагогічного спілкування» у сучасних умовах навчання;
- проаналізувати психологічні аспекти ефективної педагогічної комунікації;
- дослідити психолінгвістичні аспекти ефективної педагогічної комунікації;
- здійснити емпіричне дослідження ефективності мовлення сучасних педагогів;

- сформувати базові психолінгвістичні закони ефективного педагогічного спілкування сучасного вчителя.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що доповнено якісні комунікативні стратегії, які можуть забезпечити сучасному педагогу надійний шлях спілкування у системі соціальних зв'язків «вчитель–учень». На основі теоретичних досліджень про психологію впливу і лінгвістичні особливості мовлення вперше сформовано вибірку психолінгвістичних законів ефективної комунікації сучасного педагога, яка зможе посприяти ефективному донесенню нового матеріалу до учнів, налагодженню взаємопорозуміння з дітьми зі зміненим типом мислення, а також сприятиме створенню здорової атмосфери у професійному колективі.

Практичне значення дослідження в тому, що магістерська робота може бути корисною для розроблення лекцій, тренінгів, вебінарів, присвячених проблемі ефективності мовлення педагога; для формування силабусів навчальних дисциплін вибіркового та нормативного циклу, які пов'язані з вивченням психології впливу та психолінгвістики; а також для підготовки до практичних та семінарських занять з тем педагогіки, психології та лінгвістики.

Апробація. Результати дослідження апробовано на щорічній студентській конференції ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Основні результати дослідження висвітлено в 1 публікації:

1. Сметаняк В. І., Тягур Т. В. Психологічні аспекти ефективної педагогічної комунікації. (12 стор.). *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 13(18). (Фахове видання, буде видано та розміщено на сайті http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue до 20 грудня 2022 р.)

Структура. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, загальних висновків та списку використаної літератури, який налічує 70 позицій. Загальний обсяг роботи – 86 сторінок.

Розділ 1
ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ

1.1 Педагогічне спілкування: дефініція, функції, стилі та структура

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні неодмінною складовою професійно-педагогічної діяльності вчителів є їх конструктивна педагогічна взаємодія з учнями під час спільної діяльності, спрямованої на їх навчання, виховання та формування індивідуальної освітньої траєкторії для подальшого професійно-особистісного розвитку. Хоча вимоги до професійно-педагогічного спілкування підвищилися, наявна практика показує, що існує невідповідність між рівнем психолого-педагогічної підготовки вчителів та професійних вимог до спеціалістів такого роду діяльності.

Педагогічна взаємодія в системі «вчитель – учень» являє собою систему взаємовпливів між суб'єктами, включеними у спільну діяльність на основі загальних завдань освіти. Така взаємодія має принципове значення з точки зору аксіологічної складової, оскільки саме взаємодія вчителя та учнів впливає на формування системи цінностей школяра, на його особистісний розвиток, інтелектуальні здібності, професіоналізм та ін. Важливо враховувати той факт, що процес взаємодії вчителя та учнів відбувається у зіткненні та змішуванні цілей, інтересів, установок, мотивів, індивідуального досвіду, що зумовлює зміни діалектичних форм взаємодії в процесі навчання.

Ефективність педагогічної взаємодії на уроці залежить від багатьох факторів (вдалого визначення мети спільної діяльності, відповідної педагогічної тактики конкретного суб'єкта цієї взаємодії, активності учнів тощо). Серед них важливу роль відіграє фактор оптимального вибору методів навчання, реалізація яких у конкретному контексті навчального закладу забезпечує високу якість підготовки учнів. Останніми роками досліджуються можливості педагогічних прийомів активного навчання (проблемна лекція,

групова дискусія, кейс-стаді, динамічна пара, рольові та ділові ігри, відеотехніка, мультимедіа тощо), які поряд із традиційними (пояснення, розповідь, робота з підручником, дискусія, демонстрація тощо) сприяють активізації ефективності, якості та результативності навчального процесу у школі [див. 38].

Центральну роль у педагогічній діяльності відіграє спілкування. Це основний інструмент, за допомогою якого здійснюється навчання та виховання. Педагогічне спілкування було визначено як наукова категорія в середині 1970-х років. Вивчення педагогічної комунікації започатковано декількома різними напрямками досліджень, такими як: проблеми соціального сприйняття (О. Бодалєв), колективна теорія та міжособистісні стосунки в педагогічному процесі (Н. Коломінський, А. Петровський), а також психологія, яка є безсумнівним складником будь-якого навчального процесу (Н. Кузьміна, І. Щербакова) [див. 50]. Ці психолого-педагогічні наукові розвідки заклали основу для подальших досліджень з питань педагогічного спілкування.

Педагогічне спілкування визначається як специфічна форма спілкування, яка має свої особливості і водночас підпорядковується загальним психологічним закономірностям, властивим спілкуванню як формі взаємодії з іншими людьми, включаючи комунікативний, інтерактивний та перцептивний компоненти [див. 35]. Разом з тим, педагогічне спілкування – це сукупність засобів і методів, що забезпечують досягнення цілей та завдань виховання і навчання, визначають характер взаємодії вчителя і учнів.

У психології педагогічне спілкування визначається як особливий вид спілкування (у порівнянні, наприклад, з діловим чи професійним спілкуванням лікаря і пацієнта), що містить властиві особливості взаємодії в навчанні. Розуміння педагогічного спілкування базується на принципах, які стверджують, що спілкування займає самостійне місце серед найважливіших видів людської діяльності (Б. Ананьєв), впливає на формування особистості (Б. Ананьєв), є багатофункціональним (Б. Ананьєв, О. Бодалєв, Б. Ломов,

В. Мясищев) і найважливішим засобом, за допомогою якого будуються міжособистісні стосунки (В. Мясищев). Цей процес включає важливі внутрішні сторони людської взаємодії, має в основі учасників, які навчаються спілкуванню один з одним (Б. Ананьєв, О. Бодалєв), а також передбачає соціально-перцептивні процеси, які є вирішальними для якісного розвитку особистості (О. Бодалєв, Г. Кондратьєва). І. Зимняя розглядає педагогічне спілкування як форму навчальної взаємодії, що базується на співпраці вчителя та учнів, тобто особистісно та соціально орієнтовану взаємодію [див. 50].

За В. Кан-Каликом і О. Ковальовим, професійне педагогічне спілкування – це система прийомів і методів, що забезпечує реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності, а також соціально-психологічну взаємодією осіб, які беруть участь в організації цієї діяльності. Для забезпечення навчання ця взаємодія включає обмін інформацією, міжособистісне пізнання, організацію та регулювання стосунків за допомогою різних засобів спілкування. Процес педагогічного спілкування містить інтегровану педагогічну самопрезентацію особистості вчителя перед його аудиторією. Учитель організовує процес і бере його під контроль, тим самим виступаючи його каталізатором [див. 50].

В. Сластенін і Н. Мажер описують педагогічне спілкування як багатофункціональний процес, що включає становлення, організацію та розвиток спілкування, взаєморозуміння, співпрацю та взаємодію між вчителем та учнями, породжені цілями та змістом їхньої спільної діяльності. О. Леонтьєв наголошує на важливості створення сприятливого психологічного клімату для педагогічного спілкування і запропонував таке визначення цього явища: педагогічне спілкування – це «вид професійного спілкування вчителя та учнів під час уроку чи поза ним; частина виховання, яка виконує педагогічну функцію, і спрямована (якщо повна й оптимальна) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на психологічну оптимізацію навчальної діяльності та відносин між вчителем і учнями у класі» [цит. за 50].

Отже, дослідники, визначаючи сутність педагогічної комунікації, спираються на три фундаментальних ознаки, пов'язані з аналізом цього явища:

1) педагогічна комунікація має вивчатися в рамках загальної теорії комунікації і використовувати ті самі терміни;
2) під час аналізу необхідно враховувати специфіку педагогічного спілкування;
3) педагогічне спілкування є формою навчальної взаємодії, яка передбачає співпрацю між вчителем та учнями.

На думку І. Зимньої, специфіка цієї форми взаємодії полягає в її поліоб'єктивній і полісуб'єктивній орієнтаціях. Поліоб'єктивна спрямованість педагогічної комунікації пов'язана з тим, що вона передбачає не лише реальну взаємодію вчителя з учнями, а й організацію вчителем навчального матеріалу, що є основою педагогічної системи. Дослідниця виділяє потрійну спрямованість спілкування, акцентуючи увагу на самій навчальній взаємодії, учнях (їх сучасний стан і розвиток) та навчальному матеріалі [див. 33, с. 41].

Мета (тут і далі виділення наше – Тягур Т.В.) педагогічного спілкування полягає в передачі загального і професійного досвіду (знань і вмінь) від викладача до студента, в обміні особистісним змістом, пов'язаним з досліджуваним об'єктом і життям в цілому. Педагогічне спілкування сприяє формуванню та розвитку нових якостей особистості вчителя та учня [див. 33, с. 10].

Як форма навчальної співпраці педагогічне спілкування характеризується потрійною спрямованістю його суб'єктів: об'єктивною, соціальною і суб'єктивною. Тому особливість педагогічного спілкування виражається в органічному поєднанні в ньому елементів особистісно, соціально та суб'єктивно орієнтованого спілкування, а також у реалізації його функцій, пов'язаних із цілями вчителя. За А. Брудним, комунікація виконує чотири основні **функції**:

1) інструментальну, яка передбачає координаційну діяльність;
2) синдикативну, що сприяє створенню спільнот і груп;

3) самовиражальну, яка передбачає презентацію власної особистості;

4) трансляційну, що має в освій основі передачу інформації [див. 50].

Дослідник вважає, що остання функція викликає особливий інтерес, оскільки є основою навчання: освіта відбувається через спілкування.

Л. Капренко запропонувала класифікувати функції спілкування та його результати за такими категоріями: *контактна, інформаційна, стимулююча, координаційна, функція розуміння, емотивна функція встановлення стосунків, функція впливу* [див. 20]. Розглядаючи педагогічне спілкування, І. Зимняя підкреслює наявність у цьому процесі трьох функцій: *навчання* (як прояв трансляційної функції), *виховання та фасилітації* (функція сприяння комунікації) [див. 33]. С. Лобанов зазначає, що професійне педагогічне спілкування передбачає комплексний функціональний інструментарій. Тому поряд з інформаційною, освітньою та контактною функціями дослідник виділяє такі: *посилення взаємовідносин; організація та здійснення діяльності; ознайомлення партнера з досвідом та цінностями спілкування; полегшення спілкування дитини; соціалізація; розвиток особистості учня* [див. 50].

Сучасна київська дослідниця І. Ахмад запропонувала свою класифікацію функцій спілкування у навчальному процесі. На її думку педагогічна комунікація виконує наступні функції:

- конструктивна функція спілкування, що забезпечує педагогічну взаємодію вчителя і учнів в обговоренні та з'ясуванні змісту, знань і практичної значущості конкретної дисципліни;
- організаційна функція педагогічного спілкування, спрямована на організацію спільної/одночасної діяльності вчителя й учнів у взаємному усвідомленні особистої та спільної відповідальності за успіх у навчальному процесі;
- комунікативно-стимулююча функція – це поєднання різних форм навчально-пізнавальної діяльності (індивідуальної, групової) разом з організацією взаємодії та взаємодопомоги з метою забезпечення педагогічної

співпраці. Вона спрямована на формування обізнаності в учнів, оскільки пропонує спосіб розуміти навчальний матеріал, а не просто його слухати;

- інформаційно-педагогічна / тренінгова функція використовується для того, щоб показати місце дисципліни в майбутній професійній реалізації учня, а також її зв'язок із дійсністю. Ця функція призначена для корекції ставлення учня до навчання загалом і вивчення конкретної дисципліни зокрема; крім того, вона забезпечує рівень мобільності навчальних занять і доповнюється емоційністю викладу матеріалу, що стимулює зорово-чуттєву сферу школярів;
- емоційно-корекційна функція педагогічного спілкування забезпечує налагодження стосунків довірливого спілкування між вчителем та учнями, а також підвищує якість навчально-виховного процесу та його ефективність;
- оцінювальна функція педагогічного спілкування полягає в організації навчання та взаємоконтролю учнів, у спільному підведенні підсумків навчального процесу чи певному етапі його оцінювання; самоконтроль [див. 49, с. 5–8].

Різноманітність класифікацій залежить від основоположного підходу, який той чи інший дослідник обрає для майбутнього дослідження конкретного поняття. Проте всі вчені підкреслюють багатофункціональність педагогічного спілкування, у якому поєднуються комунікативні та психологічні функції.

Питання про **структуру** педагогічного спілкування в різних дослідженнях вирішувалося по-різному. Ряд науковців (В. Кан-Калик, О. Ковальов, М. Лісіна, І. Зимняя) стверджують, що структурною одиницею педагогічного спілкування є *комунікативне завдання*, яке діє в межах комунікативного акту. В. Кан-Калик і О. Ковальов стверджують, що при побудові комунікативного завдання необхідно враховувати передумови: *педагогічну проблему, сучасний рівень педагогічного спілкування вчителя з учнями, індивідуальні особливості вчителя та учнів, сукупність методів роботи* [див. 50].

Комунікативні завдання являють собою проблемну ситуацію спілкування, яку необхідно вирішити за допомогою добору ефективних методів педагогічного впливу у відповідному контексті в рамках ситуації професійного педагогічного спілкування. Дослідники пропонують схематично виразити систему професійного педагогічного спілкування через такі складники:

1) педагогічне завдання;
2) система обраних методів навчання і виховання для вирішення поставленого завдання;
3) система комунікативних завдань, які необхідно вирішити для реалізації обраних учителем методів навчання і виховання;
4) педагогічний вплив [див. 50].

Л. Лісіна стверджує, що метою комунікативного завдання є досягнення ситуації, в якій учасники здійснюють різноманітні дії в процесі спілкування. Комунікативне завдання залежить від внутрішніх і зовнішніх умов, а точніше характеризує комунікативну діяльність. Комунікативне завдання, яке стимулює вербальні та невербальні реакції, є продуктивною і сприйнятливою одиницею [див. 33, с. 56].

З точки зору вчителя, у педагогічному спілкуванні актуальними є такі групи комунікативних завдань: *передача інформації; запит на інформацію; мотивація до вербальної чи невербальної дії; та висловлювання думки щодо вербальної та невербальної дії партнера у педагогічному спілкуванні*. У кількох дослідженнях була зроблена спроба класифікувати комунікативні завдання. Проте в основному виділяються комунікативні завдання самого мовлення: *повідомлення, переконання, спонукання, схвалення, пояснення, доведення* тощо.

Н. Клуєва, Н. Батракова, Т. Варенова вважають, що структурною одиницею педагогічного спілкування є *ситуація*, яка представляє специфічний аспект практичної роботи вчителя в реальному часі. Цей аспект має власний особливий зміст і включає форми взаємодії учасників ситуації,

предметну сферу та пізнання, тобто основні характеристики спілкування [див. 33, с. 21–25].

Важливим складником педагогічного спілкування є педагогічний вплив. Цю думку поділяє А. Добрович, який вважає, що «незалежно від того, який предмет викладає вчитель, він перш за все вчить вірі в силу людського розуму, потужній потребі в знаннях, любові до істини, відданості громадській позиції» [див. 50]. О. Леонтьєв також відзначає важливість впливу в педагогічному спілкуванні. Він стверджує, що ефективне педагогічне спілкування створює найсприятливіші умови для розвитку мотивації учнів, творчого характеру навчальної діяльності, формування особистості школяра; забезпечує сприятливий емоційний клімат для навчання (зокрема, запобігає виникненню «психічного бар'єру»); дозволяє керувати соціально-психологічними процесами в класі; і найбільш ефективно розвиває особистість вчителя [див. 50].

Тому ефективно організований процес педагогічного спілкування має на меті забезпечити реальний психологічний контакт між викладачами та учнями, зробивши їх суб'єктами спілкування; подолати різноманітні психологічні бар'єри, що виникають під час взаємодії «вчитель – учень»; заохочувати учнів до переходу зі звичної позиції слухача до самостійної участі в колективній роботі, а отже, перетворює їх на суб'єктів педагогічної діяльності; та створення продуктивних міжособистісних стосунків між вчителем та учнями, які поєднують професійний та особистісний рівні спілкування, що інтегровані у соціально-психологічну структуру навчального процесу. Виходячи з такого розуміння ефективного педагогічного спілкування, його можна розглядати як фактор, що **оптимізує навчально-виховний процес** [див. 12].

Ефективність педагогічної діяльності багато в чому залежить від стилю спілкування. Стиль – це сукупність прийомів спілкування, характерна манера поведінки людини. За визначенням психолога А. Бодалєва, стиль – це індивідуально-своєрідна манера дії [див. 48]. Стиль спілкування педагога з

дітьми – категорія соціально та морально значуща. Так, В. Кан-Калик писав: «Під стилем спілкування ми розуміємо індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії педагога та учнів» [цит. за 50]. Стильові особливості педагогічного спілкування залежать, з одного боку, від індивідуальності педагога, від його компетентності, комунікативної культури, емоційно-морального ставлення до дітей, творчого підходу до професійної діяльності, а з іншого – від особливостей школярів, їх віку, статі, інтелектуальних здібностей, виховання та особливостей учнівського колективу, з яким педагог вступає в контакт [цит. за 50].

Відповідно до індивідуальних особливостей педагогічного спілкування відомий психолог В. Кан-Калик виділив такі його **стилі**:

1. **Спілкування на основі спільної творчої діяльності**. В основі цього стилю лежить позитивне ставлення вчителя до учнів і справи, якою він займається. Цей стиль базується на спільному вирішенні педагогічних завдань. Захоплення і вчителя, і учнів творчим пошуком вважається найбільш продуктивним стилем педагогічного спілкування для усіх учасників навчального процесу. «Щоб справа йшла добре, наслідуючи макаренківську традицію, у школярів і педагогів повинні бути одні, спільні турботи. Педагоги не керують школярами, а разом з ними піклуються про справи школи, ніякого «ми» і «ви». Замість однобічного впливу педагога на учнів – спільна творча діяльність вихованців разом з вихователями, проте під їхнім керівництвом» [цит. за 24].

2. **Спілкування на основі доброзичливого ставлення**. Під час такого стилю спілкування вчитель виступає в якості наставника і, разом з тим, в якості друга. Цей стиль тісно пов’язаний зі спілкуванням на основі спільного творчого захоплення справою. Як влучно зауважив Ш. Амонашвілі: «Як ми можемо виховати дитину, якщо вона тікає від нас?»; чи «Тільки духовна спільність – і нічого, що може розколоти цю спільність» [цит. за 24]. Проте при виборі такого стилю педагогічного спілкування є певна небезпека: педагог повинен уникати фамільярності. Особливо це стосується молодих вчителів, які

не хочуть конфліктувати з учнями і перетинають межу, при цьому втрачаючи авторитет.

3. **Спілкування-дистанція**, яке відноситься до найпоширеніших видів педагогічного спілкування. Є два види дистанції: у школі – щодо авторитету та професіоналізму; поза школою – з урахуванням стажу та віку. Цей стиль вибудовує систему стосунків «вчитель – учень» як опозицію. У результаті, незважаючи на фіктивний порядок, цей стиль спілкування веде до педагогічних невдач.

4. **Спілкування-залякування** – метод стримування, негативна форма спілкування, негуманна і нетерпима, що свідчить про педагогічну неспроможність вчителя, який використовує страх і погрози як мотиви діяльності учнів. Такий стиль досі трапляється у навчальних закладах України та інших пострадянських країн, розкриває злісне бажання викладачів старшого покоління продемонструвати свою владу, що згодом може призвести до виникнення конфліктів з учнями.

5. **Спілкування-загравання** – стиль, який здебільшого характерний для молодих вчителів, які проводять уроки у старших класах. Така комунікація створює фальшиву довіру та базується на бажанні вчителя завоювати прихильність класу хибними методами. Здебільшого, такий підхід до педагогічної взаємодії свідчить про низький рівень професіоналізму педагога [див. 50].

Проте найбільш поширеною зараз є класифікація В. Зінченка, яка дещо доповнює запропонований В. Кан-Каликом поділ. Дослідник виділяє такі стилі педагогічного спілкування, як-от: *авторитарний, демократичний, товариський, спілкування-загравання, спілкування-дистанція, спілкування-залякування та підтримуючий* [див. 50]. Розглянемо їх детальніше.

Авторитарний стиль. У такій формі взаємодії з дітьми вчитель, як правило, не підтримує їх та не формує зворотного зв’язку з учнями в плані врахування їхніх побажань, можливостей тощо. Навчання ведеться з позиції «викладач – той, що підкорює, учень – той, що підколюється». Багато сучасних

підручників з педагогіки заперечують можливість функціонування цього стилю педагогічної комунікації в сучасній загальноосвітній школі. Однак американські психологи не підтримують цю точку зору. Авторитарний стиль у своїй спрощеній формі, на їхню думку, доречний у початковій школі, коли у дітей ще не повністю розвинена емоційно-вольова сфера, не сформовані навчальні навички, мотивація до здобуття знань. У такій ситуації вчитель не має іншого виходу, як взяти під свій контроль увесь процес навчання. Це не означає, що вчитель повинен виставляти численні негативні оцінки, лаяти своїх учнів чи відверто домінувати над ними, нівелюючи їхні думки. Що стосується методів і принципів навчання, то в цьому стилі зазвичай застосовуються відтворювальні види передачі інформації. Тобто учням дається той матеріал, який вони обов'язково повинні засвоїти. Однак ми не погоджуємося з такими переконаннями американських психологів [див. 51].

На нашу думку, навіть у початкові школі вчитель повинен демократично ставитися до учнів, чути їхні думки і пропозиції, використовувати ігрову методику навчання. Авторитарний стиль передбачає нівелювання думки іншого, що може негативно вплинути на формування самооцінки та на майбутню соціалізацію дитини в цілому.

Демократичний стиль. Його особливості дещо співвідносні зі спільною творчою діяльністю за класифікацією В. Кан-Калика. Проте найважливішу роль тут відіграють факти, тобто реальні знання учнів. Демократичний стиль передбачає здорову атмосферу конкуренції серед школярів за принципом «перший серед рівних». Саме під час такого спілкування реалізуються так звані суб'єкт-суб'єктні стосунки. Тобто педагогічний процес відбувається в постійній взаємодії. Під час такого стилю педагогічної комунікації учитель звертає увагу на індивідуальні особливості кожного учня, намагається врахувати всі їхні побажання, діє залежно від ситуації на уроці. Замість традиційного авторитарного стилю навіювання тут частіше використовуються такі методи впливу, як переконання та сугестія [див. 41].

Саме під час демократичної форми спілкування найлегше реалізувати так зване проблемне навчання, яке передбачає такий вид передачі знань, при якому матеріал подається учням не в готовому вигляді. Діти повинні самі поставити цілі і завдання своєї діяльності, знайти необхідну літературу, провести рефлексію і врахувати всі помилки. Наприкінці процесу учні повинні поставити собі оцінку, тобто співвіднести цілі та завдання з отриманими результатами. Така освіта вимагає від дітей добре сформованих педагогічних навичок і високого рівня дисципліни. Тому в початковій школі доцільні лише окремі його елементи [див. 51].

Товариський (дружній) стиль можемо співвіднести зі спілкуванням на основі доброзичливого ставлення за класифікацією В. Кан-Калика. Основний акцент тут покладений саме на створенні доброзичливих, довірливих взаємин у системі «вчитель – учень». Важливу роль при цьому грає задоволення всіх емоційних потреб учнів, щоб створити максимально комфортний навчальний клімат. Товариський стиль розглядається як найбільш гармонійна передумова навчально-виховного процесу [див. 51].

Спілкування-дистанція, спілкування-загравання та спілкування-залякування дублюють особливості виділених В. Кан-Каликом стилів педагогічної комунікації. А в основі підтримуючого стилю лежить терплячість як основна риса сучасного педагога. Вчитель при цьому цінується як взірець дисципліни, інтелекту, моральних цінностей і життєвого досвіду. Підтримуючий стиль базується на врахуванні дитиноцентрованого підходу, який передбачає виявлення індивідуальних особливостей школярів, розвиток їхніх здібностей та творчого мислення вихованців [див. 51].

Деякі дослідники осібно виділяють *ліберальний стиль* педагогічної комунікації [див. 51]. Під час такого стилю спілкування відсутня система організації діяльності та контролю. Педагог займає позицію стороннього спостерігача, не вникає в життя колективу, проблеми окремої особистості, задовольняється мінімальними досягненнями. Тон звернення диктується бажанням уникнути складних ситуацій, багато в чому залежить від настрою

педагога, форма звернення – умовляння. Цей стиль веде до панібратства чи відчуження; він не сприяє розвитку активності, не спонукає до ініціативи, самостійності вихованців. Під час ліберального стилю педагогічної комунікації відсутня цілеспрямована взаємодія «вчитель – учень».

Зауважимо, що у чистому вигляді той чи інший стиль педагогічного спілкування трапляється досить рідко. Зазвичай досвідчені педагоги намагаються поєднувати щонайменше два стилі у навчально-виховному процесі задля ефективного досягнення усіх поставлених цілей.

Як бачимо, від кінця ХХ століття дослідники використовували різні підходи до проблеми педагогічного спілкування, однак не дійшли єдиної думки щодо змісту, структурної одиниці та функцій чи стилів педагогічного спілкування. Тим не менш, проаналізовані наукові розвідки відображають істотні рішення, пов’язані з розумінням проблеми. Опитування вчителів з різним рівнем досвіду показало, що багато з них не знають цілей і функцій педагогічного спілкування, деякі не розуміють структуру і не сприймають комунікативне завдання як необхідне в навчальному процесі.

1.2 Психологічні аспекти ефективної педагогічної комунікації

Спілкування між вчителем та учнями є найважливішим елементом успіху у навчально-виховній діяльності. Протягом двох останніх десятиліть педагогічна комунікативна компетентність була одним із найважливіших змістів програм підготовки майбутніх вчителів. Педагогічні навички – це всі види діяльності, пов’язані з комунікативними навичками вчителя та загальними педагогічними навичками, які будуть застосовані під час навчально-виховного процесу [див. 55, с. 104]. Комунікативні навички вчителів розглядаються як уміння, необхідні для покращення навчання учнів. Результати дослідження іноземних психологів показали, що існує сильний зв’язок між рівнем спілкування у системі «вчитель – учень» та навчальними досягненнями школярів. С. Бергін стверджував, що існує кореляція між

педагогічним спілкуванням і ефективним навчанням. На думку дослідника, функціональні взаємини між вчителями та учнями впливають на успішність учнів та їхню мотивацію до навчання, розвивають здатність до соціальної та емоційної адаптації [див. 52, с. 145].

На думку К. Рірдона, комунікаційна компетентність об'єднує два виміри: когнітивний вимір і поведінковий вимір [див. 65]. Дослідник розглядав когнітивний аспект комунікаційної компетентності як широке поняття. За К. Рірдоном, когнітивний вимір складається з процесу усвідомлення та процесу когнітивної інформації (міжособистісне усвідомлення, соціальна перспектива, сприйняття, когнітивне конструювання, самоконтроль, емпатія тощо). Вимір поведінки показує прояви різних комунікативних компетентностей, які включають участь у взаємодії, гнучкість поведінки, слухання та вправне використання різних стилів спілкування.

У процесі навчання вчителі часто виступають у ролі «конвеєра повідомлень», а учні, у свою чергу, як одержувачі цих меседжів. Відтак, робота педагога полягає в тому, щоб передати повідомлення учням у формі навчальних матеріалів у вигляді символів: як вербальних, так і невербальних. Від якості таких комунікаційних повідомлень залежить реакція одержувачів (учнів) [див. 56, с. 173]. Спілкування викладачів і учнів вважається успішним, якщо школярі можуть вловити й інтерпретувати повідомлення, передане педагогом. Педагогічна комунікація, яка передбачає інтерактивне спілкування, неодмінно має бути побудована на позитивній психологічній взаємодії вчителя та учнів. Що ефективніші вчителі у спілкуванні, то кращими будуть навчальні досягнення учнів.

Так, першою і основною ознакою ефективного педагогічного спілкування є **побудова позитивних стосунків між вчителем та учнями**. Недостатня кількість досліджень про психологічні особливості педагогічної комунікації спонукає багатьох вчителів до думки, що педагогічне спілкування не є важливим фактором у навчанні. У результаті вчителі зосереджують свою увагу на зовнішніх аспектах навчання, як-от: матеріалі, середовищі, засобах та

інфраструктурі, а також навчальному плані як детермінанті ефективності навчання школяра. Водночас загальновідомим є той факт, що на ефективність навчання в класі більше впливають внутрішні чинники (зокрема і педагогічне спілкування).

Існує шість внутрішніх (психологічних) факторів ефективної педагогічної комунікації, яка є дуже важливою для успішного навчання. Це *мотивація, концентрація, реакція, організація, розуміння та повторення* [див. 67]. Навчання буде кращим і оптимальнішим, якщо застосовувати одразу всі шість психологічних факторів. Ба більше, у процесі спілкування з підвищенням комунікативної компетентності вчителя зростають і специфічні компетентності, як-от: соціальної чутливості, ненасильницького вербального спілкування, інтегративного стилю управління конфліктами, залучення до взаємодії тощо. Деякі дослідники трактують комунікативну компетентність вчителя як застосування моделі реляційної комунікативної компетентності [див. 70, с. 197]. Ця модель базується на теоретичних принципах взаємозв'язку, які передбачають поєднання важливих динамічних процесів спілкування та включають велику кількість змінних, які існують у комунікаційному континуумі. Дещо спрощену модель спілкування досліджував В. Кан-Калик, про що ми вже зазначали у першому підрозділі нашої роботи.

Природа ефективного навчання полягає в такій його організації, під час якої акценти розславлені не лише на досягненнях учнів, але й на самому процесі навчання. Передбачається, що під час процесу навчання вчитель має можливість вплинути на поведінку учнів та закласти таку аксіологічну систему, яка потім може бути застосована в їхньому дорослому житті. Так, Дж. Джонсон виділяє десять способів педагогічного спілкування у системі «вчитель – учень», які сприяють ефективному навчанню – це *демонстрація ентузіазму та застосування щирого гумору, побудова дружби, зосередження уваги на індивідуальних особливостях учня, зміцнення довіри, створення атмосфери взаємозалежності, спостереження за результативністю*

навчання кожного з учнів, створення ситуації-виклику, розуміння стилів навчання, а також пристосування та терпимість до поганої поведінки школярів [див. 62].

Не менш важливим, на думку американських психологів, є створення атмосфери осмисленого навчання, орієнтованого на учня, а також розуміння основних емоційних потреб школярів. Розглянемо ці фактори детальніше.

Змістовне (осмислене) навчання – це процес зв'язування нової інформації з відповідними поняттями всередині чиєїсь когнітивної структури. Тобто змістовне навчання – це навчання, яке може пов'язувати нову інформацію з розумінням, яке учні вже мають у результаті попереднього досвіду [див. 67]. Таке навчання передбачає наявність у школярів чіткого розуміння, для чого вони вивчають конкретну дисципліну. Завдання педагога тут доступно пояснити школярам причинно-наслідкові зв'язки між навчанням та подальшою самореалізацією, кар'єрним успіхом, особистісним зростанням та іншими факторами, які можуть бути важливими у той чи інший етап вікового та емоційного дозрівання учнів.

Сучасному педагогу важливо розуміти, що процес навчання – це не просто запам'ятовування понять чи фактів, це діяльність, спрямована на об'єднання ідей для досягнення повного розуміння [див. 67]. Так, щоб створити змістовне навчання, вчителі завжди повинні намагатися знайти та дослідити концепції, якими володіли учні, і допомогти їм гармонійно поєднати уже наявні знання зі здобутими у процесі навчання. Таке навчання слід завжди починати з опитування для визначення рівня знань учнів.

Одним із найбільш оптимальних методів для досягнення змістовного навчання є проведення спеціального заняття для навчання школярів у позааудиторний час з метою поглиблення знань (індивідуальні години та різноманітні гуртки відповідно до захоплень школярів). Якщо є якийсь навчальний матеріал, який учні не розуміють, вони можуть попросити вчителя про індивідуальні заняття до або після основних уроків. Також педагогам

варто підтримувати ініціативу взаємодопомоги між сильнішими та слабшими учнями під назвою «запитай друга».

Змістовне навчання також має підтримуватися відповідним (автентичним) оцінюванням [див. 67]. Автентичне оцінювання є ефективним, психомоторним та когнітивним. Воно має на меті виміряти здатність учнів реагувати на новий матеріал та аналізувати результати навчання за допомогою власного досвіду, враховуючи здібності школярів. Під час такого оцінювання завжди варто обговорювати з учнем його бали, дати відповідь на усі «чому», щоб уникнути конфліктів та загостреного почуття несправедливості, яке виникає у конкурентоспроможному середовищі.

Дитиноцентроване навчання – це переорієнтація навчального процесу з особи вчителя як основного суб'єкта навчально-виховного процесу, на учня задля його активного залучення до формування знань, аксіологічної системи цінностей та соціальної адаптації. Такий принцип навчання спонукає школярів брати активну участь на уроках, розвиває критичне й аналітичне мислення, підвищує мотивацію до навчання та покращує м'які навички учнів [див. 67].

Кожен учень має унікальний індивідуальний характер, який відрізняє його від інших. У контексті ефективного навчання вчителі повинні розуміти індивідуальні особливості учнів і використовувати їх як основу для реалізації навчальних завдань у класі. Дитиноцентроване навчання – це навчання, яке надає школярам простір для здобуття нових знань відповідно до їхніх інтересів, особистих здібностей і психотипу. На думку психологів і педагогів, ефективне навчання – це навчання, орієнтоване на дитину. За такого підходу учні більше спостерігають, запитують, легко йдуть на контакт. Навіть у груповій роботі кожен з них проявляється по-особливому, якщо знає, що його думка буде почутою.

Не менш важливим для ефективного навчання є **розуміння основних емоційних потреб учнів** [див. 67]. Існує п'ять основних емоційних потреб школяра, а саме: потреба в тому, щоб їх *любили, розуміли, цінували, поважали та захищали*. Потреба любові передбачає почуття причетності та значущі у

стосунках з іншими, теплоту, дружбу. Ця потреба формується одразу у кількох соціальних середовищах: дитина повинна відчувати свою значущість у родині, групі та соціумі. Почуття повноцінності – це відчуття того, що учні займають ефективну позицію в класі, а їхні думки цінні та унікальні. Ще з дитинства особа «шукає уваги» різними способами для утвердження своєї індивідуальності. Потреба в почутті цінності є фундаментальною і справді стала частиною емоційних потреб людини, тому ніхто не може стверджувати, що він взагалі не потребує поваги. Бути захищеним – це відчуття, яке учні перебувають навіть у стані відсутності загрози, у спокої, оскільки це нівелює почуття страху та дозволяє школярам почуваються захищеними. Потреба в захисті тісно пов’язана з природною схильністю людей завжди захищатися, уникати того, що може завдати їм шкоди, і гарантувати абсолютну безпеку середовища, у якому особа знаходиться у конкретний момент свого життя [див. 66].

Кожній людині потрібне відчуття, що вона важлива, унікальна, незвичайна та потрібна соціуму. Ці п’ять основних емоційних потреб насправді неусвідомлено стають внутрішньою мотивацією до дії. І безумовно вони далеко виходять за межі фізичних потреб учня. Задоволення емоційних потреб дитини робить її більш креативною під час навчання, сприяє розвитку критичного та аналітичного мислення, виховує психологічно здорову та цілісну особистість, яка може повноцінно реалізувати себе в соціумі.

Під час опитування вчителів школи №18 м. Івано-Франківськ, нам вдалося з’ясувати, як саме вони задовольняють емоційні потреби своїх учнів. Кожен урок вчителі розпочинають із встановлення побажань-очікувань школярів від майбутнього заняття, висловлюють їм вдячність за їхні думки, приймаючи до уваги всі скарги школярів. Завуч з виховної роботи заявила, що «вчитель повинен завжди слухати та прислухатися до того, чого хочуть учні. Це покращить розуміння школярами навчального матеріалу, який буде викладатися. Проте діти не завжди охоче йдуть на контакт у таких питаннях, тому я вдаюся до маленької хитрості. Під час групового обговорення я ходжу

навколо, щоб спостерігати та оцінювати ставлення учнів до завдання, щоб я могла зрозуміти, чого насправді вони хочуть».

Проявити увагу до учнів також можна й іншими способами, наприклад, запитуючи в школярів про своїх однокласників. Відбувається це так: перед початком навчального заняття вчитель запитує, що нового трапилося у класі, і водночас перевіряє присутність учнів. Запитувати про причини відсутності школярів також потрібно, щоб продемонструвати свою турботу. Якщо є учні, які захворіли, то педагогу варто поцікавитися їхнім станом, щоб продемонструвати іншим свою небайдужість.

Задоволенню емоційних потреб сприятимуть й наступні дії: серйозно вислуховувати коментарі та запитання учнів, хвалити їх навіть за незначні успіхи, нагороджувати оплесками чи вигадати індивідуальну жестову систему, яка демонструватиме похвалу (наприклад, великий палець уверх від класу за правильну відповідь). Така ігрова методика підвищить рівень мотивації та старанності школярів.

Врахування усіх емоційних потреб дозволить вчителю побудувати **довірливі стосунки** з учнями та без проблем вивести їх на інтерактивну комунікацію на уроці. Під час такої взаємодії педагог буде наставником та взірцем для наслідування для своїх учнів, сприятиме розвитку їхніх здібностей та вихованню імунітету до обставин, що швидко змінюються [див. 56]. Довірливі стосунки між вчителями та учнями позитивно впливають на досягнення школярів, на навчальну мотивацію, сприяють соціальній та емоційній адаптації. М. Томпсон зазначив, що позитивні стосунки між викладачами та студентами є важливим фактором у створенні навчального клімату [див. 69]. Крім того, вчителі можуть зменшити комунікативні бар’єри, покращуючи навички спілкування за допомогою дискусій у класі. Довірливі стосунки між педагогами та школярами роблять учнів більш дисциплінованими та слухняними, змушують їх прислухатися до того, що говорять їхні вчителі, тому що вони відчувають свою значущість і поважають значущість свого наставника.

Важливим фактором у побудуванні навчальної комунікації є **близькість** між вчителями та учнями [див. 67]. Завдяки тісній взаємодії між педагогами та школярами навчання буде проходити комфортно та весело. Крім того, учитель, який налагодив близький контакт з учнями, завжди буде почутий. Учням буде комфортніше відвідувати уроки передовсім через відсутність страху, хвилювання чи сором'язливості перед своїм наставником. Школярі стануть сміливішими, активно ставитимуть питання та висловлюватимуть власну думку на уроках. Налагодження близьких стосунків між педагогом та школярами сприятиме побудові міцного зворотного зв'язку та досягненню відповідних навчальних цілей.

Близькість між вчителями та учнями можна побудувати різними способами, наприклад, вивчаючи походження учнів, сімейні обставини чи навіть захоплення школярів. Ці знання допоможуть педагогу інтерпретувати урок відповідно до зацікавлень класу, зробити його цікавішим, що неодмінно підвищить мотивацію школярів до навчання. Так, дібравши приклади складнопідрядних речень з улюбленої книги учнів, вчитель української мови зможе більше зацікавити школярів до вивчення складної теми, ніж під час відпрацювання практичних навичок за допомогою речень, поданих у вправах навчального підручника.

Близькість між вчителями та учнями передбачає усунення формальної відстані та бар'єрів. Оскільки спілкування – це процес взаємодії щонайменше двох осіб, то під час налагодження контактів, сприймання партнера комунікації неминуче виникають труднощі, спричинені віковими, соціальними, політичними та релігійними відмінностями його учасників. А причинами багатьох конфліктів як в особистій, так і в професійній сферах стає саме нерозуміння прийомів ефективного спілкування та невміння ними послуговуватися. Відповідно до характеру прояву таких міжособистісних непорозумінь, **психологічні бар'єри** комунікації поділяються на два види: *зовнішні* і *внутрішні* [див. 68].

Зовнішні психологічні бар'єри виникають на основі захисних механізмів від впливу іншої людини. *Внутрішні психологічні бар'єри* трактуються як певні перешкоди сприйняття інформації, у результаті розуміння останньої як такої, що загрожує перебудові всіх уявлень людини, її світогляду. Оскільки обидва види психологічних бар'єрів тісно пов'язані між собою, можемо стверджувати, що всі типи зовнішніх перешкод у процесі педагогічного спілкування виникають на основі внутрішніх конфліктів та переконань учнів. Найтиповішими серед них є наступні:

- уникнення;
- авторитет;
- нерозуміння [див. 27].

Уникнення – це такий тип бар'єру комунікації, під час якого спостерігається відмова від контакту з партнером. Сприймаючи вчителя як «небезпечного», «чужого», учень просто уникає комунікації з ним (невідвідування уроків, відсутність мотивації до вивчення предмету). Зрозуміло, що в педагогічному процесі не можливо повністю уникнути контакту з конкретним вчителем, а тому здебільшого школярі з таким психологічним бар'єром докладають усіх зусиль, щоб не сприймати інформацію від «небезпечного» педагога (звідси – низька успішність із конкретної дисципліни). З боку цей «захист» дуже добре помітний: учень часто неуважний на уроці, не слухає, уникає зорового контакту з педагогом, постійно знаходить привід не відвідувати заняття або перебувати якомога менше часу в класі під час уроку [див. 27].

Авторитет. Цей тип бар'єру проявляється у свідомому або несвідомому поділі всіх педагогів на авторитетних і неавторитетних. Авторитетним вчителям виявляється повна довіра, натомість у спілкуванні з усіма іншими проявляється чітка контрсугестія. Відтак, процес сприйняття залежить не від особливостей переданої інформації, а від того, хто її подає [див. 27].

Нерозуміння, або смисловий бар'єр. Ця перешкода сприйняття виникає одразу на обох рівнях – психологічному і комунікативному. Причиною

смислових бар’єрів у педагогічній комунікації здебільшого стає неадаптоване до особливостей сприйняття школярів мовлення вчителя, його насиченість незрозумілими словами-термінами. Результатом нерозуміння є становлення дистанції у взаємодії «вчитель-учень», проте його можна легко уникнути за уважного ставлення педагога до свого мовлення [див. 27].

Завдання успішного педагога – виявити та знищити ці психологічні бар’єри за допомогою ефективного спілкування. Проте оскільки педагогічне спілкування є міждисциплінарним поняттям, то деякі з перешкод потребують залучення знань з інших наук для їх вирішення. Так, врахування психолінгвістичних особливостей сприйняття допоможе уникнути непорозуміння. Правильний добір лексичного матеріалу сприятиме створенні оптимального навчального клімату, може стати фактором впливу на учнів. Які саме психолінгвістичні особливості допоможуть сучасному педагогу вибудувати ефективну комунікацію ми розглянемо у наступному розділі.

1.3 Психолінгвістичні аспекти ефективної педагогічної комунікації

Психолінгвістика є інтеграцією двох дисциплін – психології та лінгвістики. Психологія вивчає розум і поведінку; лінгвістика – мову. Отже, загалом психолінгвістику можна визначити як дослідження взаємозв’язку між людським розумом і мовою, оскільки вона вивчає процеси, які відбуваються в мозку під час створення та сприйняття мови.

Психолінгвістика охоплює три основні моменти: продукування мови, її сприйняття та засвоєння. Продукування мови відноситься до процесів, пов’язаних зі створенням і вираженням смислу через закову систему (у нашому випадку – мову). Сприйняття мови відноситься до процесів, пов’язаних з інтерпретацією та розумінням як письмової, так і усної її форм. Засвоєння мови стосується процесів оволодіння рідною або іноземною мовою з комунікативною метою [див. 8–9].

Психолінгвістика як наука про психологію мови найбільш повно реалізується у викладанні мови. Вона допомагає визначити психологічні фактори, які беруть участь у вивченні мови задля комунікації. Психолінгвістичний підхід до навчання передбачає добір найбільш оптимальних методів для вивчення мови і повного її розуміння учнями будь-якого віку.

Проте предметна сфера дослідження психолінгвістики дуже широка [див. 21]. Сьогодні ця дисципліна розширилася на кілька субдисциплін, кожна з яких має свої особливості:

1. Теоретична психолінгвістика. Передбачає вивчення теорії мови (фонетики, морфології, синтаксису) у тісному взаємозв'язку з психологією людини.

2. Розвивальна психолінгвістика. Пов'язана з процесом оволодіння мовою: як рідною, так й іноземною. Вона вивчає фонологічне, семантичне та синтаксичне засвоєння, процес поетапного, поступового та інтегрованого застосування мови з комунікативною метою.

3. Соціальна психолінгвістика, пов'язана з соціальними аспектами мови, включаючи соціальну ідентичність.

4. Педагогічна психолінгвістика вивчає загальні аспекти формальної освіти в школі, включаючи роль мови під час читання, навички викладання та вдосконалення здатності виражати думки й почуття за допомогою слів.

5. Нейропсихолінгвістика зосереджена на зв'язку між продукуванням мови і людським мозком. Фахівцям-нейропсихолінгвістам вдалося проаналізувати біологічну структуру мозку та встановити зв'язок між мовними процеси та нейробіологічними.

6. Експериментальна психолінгвістика передбачає психологічні експерименти з усіма мовними видами діяльності, мовною поведінкою та мовними результатами.

7. Прикладна психолінгвістика пов'язана із застосуванням результатів шести субдисциплін психолінгвістики у певних сферах, які цього вимагають,

включаючи психологію, лінгвістику, неврологію, психіатрію, комунікації та літературу.

Оскільки психолінгвістика досліджує взаємозв'язок мови і мислення, то очевидним є залучення психоаналітичного підходу до аналізу особливостей педагогічного спілкування. І перша проблема, яку має на меті вирішити психолінгвістика – це природа та подолання комунікативних бар'єрів між педагогом та учнями в силу різного віку, соціального статусу, ролі у навчальному процесі тощо. Хочемо наголосити, що мова йде не про психологічні бар'єри, про які вже говорилося у цьому розділі, а саме про непорозуміння, що виникають на основі порушення взаємопорозуміння між вчителем та школярами через особливості продукування та сприйняття мови різними суб'єктами навчально-виховного процесу. Психологиня О. Зелінська [17] виділяє чотири типи комунікативних бар'єрів у системі «вчитель – учень»:

1) семантичний бар'єр – це перешкода, яка виникає на рівні нерозуміння смислів, закладених у певні терміни. Навіть у загальновживані лексеми «родина», «країна» кожна особа вкладає індивідуальний зміст, а тим паче особи різної вікової категорії з різним життєвим досвідом, світоглядом та рівнем сформованості аксіологічної й емоційної системи. Сюди ж зараховують непорозуміння, пов'язані із накопиченням у мові педагога складних та незрозумілих учням термінів, які тільки ускладнюють процес засвоєння нових знань та вбивають мотивацію до навчальної діяльності.

2) Фонетичний бар'єр – перешкода, що виникає на рівні відтворення слів. Часто учні мають певні дефекти мовлення, які можуть ускладнювати розуміння. Ба більше, іноді навіть самі вчителі не чітко вимовляють слова, що сприятиме скривленому розумінню їхнього змісту. Також варто слідкувати за відсотком діалектизмів у своєму мовленні, прагнути до спілкування чистою літературною мовою, адже педагог завжди є взірцем для наслідування.

3) стилістичний бар'єр – перешкода, що базується на неправильному використанні стилю мовлення під час педагогічного спілкування. Розуміння

залежить навіть від інтонації, темпу та тембру мовлення. Сюди ж зараховують використання надміру довгих речень, багатозначних слів, які можуть спотворити розуміння речення, а також імплементацію у мовлення педагога надмірної кількості фольклорних елементів, які можуть бути незрозумілими для дітей певної вікової категорії.

4) Логічний бар'єр – перешкода, яка виникає через різний рівень інтелектуального розвитку вчителя й учнів. Щоб його уникнути, педагогу важливо навчитися «спускатися» до рівня знань учнів і пояснювати за допомогою простих логічних категорій, які доступні для школярів конкретного віку [див. 17].

Ще одним важливим об'єктом психолінгвістичних досліджень педагогічної комунікації є феномен соціальної перцепції, елементом якої є стереотипізація. Стереотипізація – це «формування спочатку першого враження, а згодом уже відносно стабільної думки про певну людину на основі попередньо-сформованих оцінкових еталонів» [13, с. 5]. За визначенням дослідниці О. Зелінської, педагогічні стереотипи – це «стійкі, спрощені, схематизовані та емоційно-забарвлені уявлення про педагогічну діяльність, особистість дитини, її батьків, а також педагога про самого себе» [17]. У більшості випадків виникнення педагогічних стереотипів основою стає мовлення педагога, учнів або інших учасників навчально-виховного процесу.

Найвідомішою класифікацією стереотипів є поділ А. Реана, який виділяє таких 6 груп: антропологічні (пов'язані з ототожненням фізичних особливостей дитини з її психологічними особливостями), етнонаціональні (проявляються під час ототожнення психологічних особливостей дитини з її національністю), соціально-статусні (визначення характеру учня відповідно до соціального статусу його батьків), соціально-рольові (типізація психологічних рис дитини відповідно до професії батьків), експресивно-естетичні (визначення психологічних якостей дитини відповідно до її зовнішності), вербально-поведінкові (визначення психологічних

особливостей дитини залежно від її вербальних особливостей) [див. 39, с.171–175].

Осібно А. Реан виділяє ще два стереотипи, які виникають тільки в педагогічній діяльності: 1) ототожнення високого інтелекту дитини з такими якостями характеру як старанність та відповідальність; 2) ототожнення низьких інтелектуальних здібностей з бажанням порушувати поведінку, відсутністю мотивації тощо [див. 39, с.171–175]. Проте, як показує практика, ці речі рідко бувають взаємопов'язані і причини поведінки дитини залежать не від інтелектуальних здібностей.

Стереотипізація є невід'ємним елементом педагогічної діяльності, адже вона виникає саме через брак інформації про особу. Вчитель, заходячи в новий клас з 30 учнів, часто не може навіть поіменно всіх запам'ятати. Тому часто відбувається мимовільне ототожнення характеру дитини з її фізичними, зовнішніми, комунікативними, соціальними навички. Завдання ефективного педагога при цьому уникати типової стереотипізації та намагатися критично оцінювати кожну дитину як індивідуальність.

Цікавим, щодо психолінгвістичних особливостей мовлення ефективних педагогів є дослідження Л. Паламарчук, яка у своїй статті дослідила особливості мовлення вчителів природничо-математичних наук. Дослідниця визначає два ключові компоненти мови, які повинні стати основою навчання природничо-математичних предметів у рамках шкільної програми:

- науковий аспект, який передбачає широке використання термінів, символів, номенклатури, формул речовин, що визначаються мовою цих наук;
- логічний аспект, який сприяє побудові логічних зв'язків чи операцій, причинно-наслідкових особливостей мислення сучасного учня [див. 34].

У зв'язку з цим Л. Паламарчук розглядає педагогічне мовлення як систему систем – «вчитель-учні», «педагог-вихованці», «вчитель-вчитель» та «вчитель-батьки», кожна з яких передбачає свої види мовлення: навчально-педагогічне та психолого-педагогічне відповідно. Дослідниця також

формулює особливості мовлення вчителів-предметників природничо-математичного циклу: науковість, превалювання логічного компонентна, широке використання термінологічної лексики, специфіка інтонування [див. 34].

Науковець А. Панфілова зазначає, що «у педагогічному спілкуванні на дидактичному та виховному рівнях реалізуються функції усного мовлення, серед яких основними традиційно вважаються координуюча, функція впливу та інформаційна». Натомість Л. Паламарчук переконана, що ці функції є універсальними для будь-якої мовленнєвої діяльності, а тому доповнює їх такими специфічними, як когнітивно-інформаційна, навчально-дослідна, діяльнісна, інтертекстуально-розвиваюча, організаційно-координуюча, комунікативно-мотиваційна та виховна [див. 34].

Проблемі культури мовлення як складнику професійної майстерності педагога присвячено наукові розвідки викладачок Мукачівського державного університету А. Габовди та М. Луци. Дослідниці структурують суспільні відносини на два типи: суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний. У зв'язку таким поділом, А. Габовда та М. Луца визначають 12 базових ознак культури мовлення сучасного педагога: правильність, змістовність, послідовність, точність, ясність, виразність, доречність, нормативність, чистота, стислість, естетичність, багатство [див. 10].

Дослідниця В. Авраменко вивчає структурні особливості мовлення вчителя, серед яких говорить про:

- тривалість, яка залежить від жанрової природи (лекція, урок, бесіда, доповідь, повідомлення, промова);
- горизонтальне членування, що передбачає логічну структурованість і динамічність мовлення;
- вертикальне членування, тобто ієрархія частин тексту відповідно до їхньої значущості;
- використання тропів (поєднання у мовленні слів прямого і переносного значення);

- використання риторичних фігур, що підсилює експресивність мовлення та сприяє його ефективному впливу на слухача [див. 34].

Науковець Л. Федоренко визначає мовну і мовленнєву компетентності як психічні явища, які опановуються під час навчання й виховання у школі. Дослідник зазначає, що суть мовної компетентності школяра проявляється на різних рівнях: на фізичному рівні у вигляді здатності керувати мускулами мовленнєво-рухового апарату; на психолінгвістичному рівні – у здатності розуміти лексичні й граматичні мовні значення; на емоційно-чуттєвому рівні – у здатності відчувати конотації фонетичних, лексичних і граматичних мовних одиниць; на рівні пам'яті – у здатності запам'ятовувати системні зв'язки побудови конструкцій різних мовних рівнів; на рівні сприйняття – у здатності вичленовувати окремі елементи із загального потоку мовлення [див. 34].

Протягом другої половини XX – початку XXI століття в психолінгвістиці чітко сформувалися дві гілки досліджень мовлення, які постали на взаємозаперечних поглядах на природу цього поняття. Східнослов'янська психолінгвістика базується на дослідженнях про вроджені мовні здібності індивіда. Цьому аспекту проблеми присвячені наукові розвідки класиків психології XX століття Л. Виготського, О. Лурія, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, М. Жижкіна та інших. На основі теорії про вроджені мовні здібності відомий психолог О. Ухтомський ввів у науковий обіг поняття «функціонального апарату» як феномена, що утворюється на все життя внаслідок специфічного об'єднання фізіологічних особливостей індивіда в одну систему [див. 8]. О. Леонтьєв говорить про «пластичність функціонального апарату» як про їхню характерну особливість, що проявляється у здатності мати різну будову, але виконувати одне завдання.

У сучасній західній психолінгвістиці простежуємо заперечення теорії вроджених знань. Натомість дослідники визначають соціальну й когнітивну природу мовленнєвих вмінь і навичок. Наприклад, Д. Слобін довів, що в мовленнєвому механізмі індивіда «є ланка, яка незалежно від аналізу мовної структури речення, здійснює змістову оцінку мовної інформації». Вчений

виводить психолінгвістичні особливості розуміння мовлення із загальнопсихологічних, пов'язуючи їх із домовленнєвими формами поведінки індивіда. «Перед психологами, – пише Д. Слобін, – стоїть подвійне завдання. З одного боку, намагатися пройти крізь лабіринт психологічних факторів, які роблять мовну здібність відмінною від мовної активності, щоб довести, що мовна здібність, в тому вигляді, як її описують лінгвісти, має «психологічну реальність», існує як деякий психологічний феномен. З іншого боку, нас дуже цікавлять саме ці психологічні фактори, завдяки яким мовна активність відрізняється від мовної здібності» [цит. за 8, с. 47]. Д. Слобін вважає, що має бути теорія, яка б пояснювала всі імпліцитні знання людей про свою мову, а також всі ті операції, які вони здійснюють з мовою. Саме ці факти мають сформувати універсальні аспекти мовної здібності (спільні факти для людей незалежно від мови).

Проаналізувавши все вищесказане, вважаємо, що для ефективного навчання школярів різного віку і вирішення будь-яких комунікативних завдань сучасному вчителю дуже важливо володіти всім інструментарієм процесу спілкування, а насамперед його моделями, серед яких вирізняємо: інформаційну, переконливу та експресивну. Коротко охарактеризуємо кожну з них.

Інформаційна модель педагогічного спілкування. Ця модель слугує для передавання та отримання інформації, для її аналізу, інтерпретації та коментування фактів. Нова інформація збагачує так званий інформаційний фонд учнів, розширює їхнє світобачення, формує світогляд та життєву позицію, скеровує у правильному напрямку розвитку особистості.

Якщо ще кілька років назад головною формою інформаційної моделі спілкування був текст у його різних видах – лекція, коротке повідомлення, книга, то сьогодні ця форма уже застаріла. Сучасне покоління школярів мислить «кліпами». Таке мислення є фрагментарним і неточним, велику роль відіграє фантазія. Школярі покоління Зет краще сприймають візуалізовану інформацію. Саме тому вчителю слід врахувати такі особливості учнівського

сприйняття і пристосуватися до нових вимог часу. Найкращим рішенням інформаційної моделі педагогічного спілкування буде презентація за правилом «живого тексту». Вчителю варто доносити інформацію простими словами, залучаючи багато прикладів із життя, враховувати усі аспекти обраної для розгляду теми та обов'язково дати учням можливість висловити власне бачення щодо поставленої проблеми.

Переконлива модель педагогічного спілкування. Відома педагогиня Марина Вайндорф-Сисоєва вважає, що переконання – це «один із способів впливу на особистість, прийом впливу на свідомість, почуття і волю вихованця з метою розвитку свідомого ставлення до навколишньої дійсності» [див. 67]. Модель переконання допомагає зробити учасників комунікації своїми однодумцями, вирішити проблему за найбільш продуктивним для себе сценарієм. Саме ця стратегія комунікації є надважливою у педагогічній системі «вчитель-учень», оскільки вчитель був і є авторитетом для учня. Надважливим завданням сучасного педагога є не просто переконати школярів у правильності того чи іншого рішення, тієї чи іншої моделі поведінки, а навести переконливі аргументи такої моделі. Необмежений доступ до Інтернету дав учням доступ до необмеженої кількості інформації, саме тому переконати у чомусь сучасних дітей дуже важко. Вчителю слід скеровувати учнів, підкріплювати свої слова переконливими прикладами із життя, спробувати сформувати місток довіри між собою та дитиною покоління Зет, оскільки спілкування побудоване на довірі має більше шансів досягти своєї ефективності. Важливо при цьому завжди розглядати учня будь-якого віку як особистість, поважати його/її погляди і переконання, намагатися стати дитині другом і зрозуміти її. І тільки опісля цього використовувати метод переконання-скеровування.

Усю стратегію ефективного переконання, на думку педагогині А. Панфілової, можна умовно поділити на 6 кроків:

- постановка проблеми, її місце серед інших проблем, актуальність, значимість для суспільства в цілому чи конкретного соціального угруповання, переваги і недоліки можливих рішень, їхні наслідки;
- збільшення переваг запропонованого рішення;
- розгойдування співрозмовника і подальше переконання шляхом зіставлення та аналізу різних точок зору на проблему;
- навіювання важливості обраного рішення;
- поступове охоплення: розділити рішення на етапи та поступово проаналізувати кожен з них;
- програмування: поставити проблемне питання, яке зацікавить співрозмовника і змусить до інтелектуальних пошуків [див. 67].

Зі свого боку можемо доповнити запропоновану структуру підкріпленням запропонованого рішення успішними кейсами з реального життя, оскільки для покоління Зет надважливим є самореалізація та 90% ймовірність власного успіху у житті.

Експресивна модель педагогічного спілкування. Ця модель слугує для формування в усіх учасників комунікації психоемоційного настрою, передавання почуттів та переживань. Основним засобом емоційного впливу на сучасних учнів є аудіо- та відеоконтент, саме тому рекомендуємо педагогам XXI століття звернути особливу увагу на візуальну підготовку до уроку: презентації, навчальні комп'ютерні ігри, соціальні відеоролики та навіть тік-ток допоможе налаштувати учнів на доброзичливе сприйняття нової інформації, допоможе вчителю «бути на одній хвилі» зі школярами нового покоління.

Отже, як бачимо, дослідженню психолінгвістичних особливостей ефективного педагогічного спілкування і взаємопов'язаних із зазначеною темою проблем присвячені наукові розвідки відомих лінгвістів, педагогів та психологів. Проте здебільшого вони зосереджені на вивченні лінгвістичних особливостей такого мовлення з одного боку, та на психологічних феноменах його походження з іншого. Змінений тип свідомості сучасних школярів

потребує нових рішень. «Бути на одній хвилі» з поколінням Зет стає дедалі складніше. Саме тому здійснена спроба поєднання обох напрямків дослідження, в результаті якої проаналізовано 3 базові педагогічні моделі – стратегії спілкування з учнями різного віку. Дотримуючись простих правил, кожен педагог зможе побудувати ефективну комунікацію у системі «вчитель-учень», змотивувати школярів до вивчення дисципліни та утримувати їхню увагу протягом всього уроку.

Висновки до розділу 1

Педагогічна комунікація перетворилася на предмет активних наукових розвідок починаючи з ХХ століття. Проаналізувавши дослідження Б. Ананьєва, В. Кан-Калика, О. Ковальова, І. Зимньої, С. Леонтьєва та інших відомих вчених, у першому розділі встановлено суть поняття «педагогічна комунікація», досліджено його структуру, визначено особливості ефективного педагогічного спілкування та його вплив на результати успішності учнів, проаналізовано стилі педагогічного спілкування.

У першому розділі також досліджено психологічні особливості ефективної педагогічної комунікації. Зокрема встановлено, що досягти всіх цілей навчання можна за використання індивідуального підходу до учнів, врахування їхніх емоційних потреб, побудови дружніх стосунків у системі «вчитель-учень», концентрації на змістовному навчання. Усі ці особливості навчально-виховного процесу досягаються за допомогою ефективно налагодженої комунікації між наставником та його вихованцями. Щоб вибудувати такий довірливий взаємозв’язок, сучасному педагогу слід враховувати психологічні та психолінгвістичні бар’єри, які виникають під час комунікації. За класифікацією О. Зелінської вони поділяються на смислові, фонетичні, стилістичні логічні та пов’язані з порушенням взаємопорозуміння між учнями та вчителями, яке базується на основі різних вікових категоріях,

соціальному статусі, рівні інтелектуального розвитку та емоційної сформованості учасників комунікації,

У першому розділі також досліджено деякі психолінгвістичні особливості мовлення вчителів-предметників та його структурні особливості, які сприятимуть ефективній педагогічній комунікації. Проаналізовано та доповнено три найефективніші педагогічні моделі спілкування зі школярами нового покоління, для яких характерний змінений тип мислення.

Розділ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

2.1 Діагностичний інструментарій дослідження

Діагностичний інструментарій є основою діяльності практичного психолога, оскільки саме на діагностиці базується вся профілактична, розвивальна та корекційна робота. Від правильного вибору діагностичного інструментарію дослідження у повній мірі залежить точність результатів та ефективність такого дослідження для подальшої роботи практичного психолога. Важливість добору діагностичного інструментарію зумовлена ще й тим, що серед великої кількості методів, які з'явилися у системі психодіагностики у XXI столітті, є й такі, які з причини валідності перекладу можуть дати хибні результати. Неточність отриманих результатів прямо пропорційно впливає на ефективність роботи практичного психолога та може зашкодити розвитку здорової особистості учня.

У практичній діяльності психолога має застосовувати такий діагностичний інструментарій, який повністю відповідає основним вимогам психодіагностичного методу, а саме чітко дотримується професійних етичних принципів. У наказі МОН України від 22.05.2018 року № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» чітко зазначено основні функції діяльності практичного психолога в навчальному закладі:

1) діагностично-прогностична, яка передбачає психолого-педагогічне вивчення усіх аспектів формування особистості, її індивідуального розвитку;

2) корекційно-розвиткова, що являє собою систему методик, спрямованих на подолання конкретних проблем в школярів; ця функція передбачає здійснення ряду психолого-педагогічних заходів, які мають на меті

нівеляцію відхилень, пов’язаних з інтелектуальним, психофізичним чи поведінковим розвитком здобувачів освіти; у рамках концепції НУШ ця функція також передбачає розвиток базових компетентностей особистості і, звісно, надання психолого-педагогічної допомоги учням з метою їхньої адаптації до нових умов дистанційного навчання у воєнний час.

За основу свого наукового дослідження ми взяли психодіагностичний метод, який, згідно з твердженням В. Панка, має *вимірювально-випробувальну*, *оцінну спрямованість* [див. 16]. Це дозволяє досягти кількісної і якісної характеристики явища, яке досліджується. Дослідник також пропонує перелік основних вимог до психодіагностичного методу, яких ми дотримувалися під час проведення емпіричного дослідження:

1) *стандартизація діагностичного інструментарію*, в основі якої лежить базове поняття норми. Застосування поняття норми під час експериментального дослідження дозволяє порівняти отримані результати з нормативними показниками, і таким чином досягти адекватної інтерпретації цих результатів та ефективного їх застосування під час подальшої роботи практичного психолога. Стандартизація має найбільше значення як раз під час порівняння результатів контрольної та основної груп, які беруть участь у дослідженні. Наявність стандартних показників допомагає проаналізувати рівень відхилення індивідуальних результатів учнів, та у випадку негативної динаміки таких відхилень – допомогти здобувачам освіти подолати цю проблему.

2) *надійність*. Методика дослідження вважається надійною, якщо під час її застосування дослідник отримає ті самі показники для кожного індивідуального або повторного тестування. Визначити надійність методики дозволяє повторне проведення тестування через значні проміжки часу. Методика вважається надійною тоді, коли вона протестована на 200 і більше репрезентативних вибірках;

3) *валідність*, яка є однією із найважливіших вимог до психодіагностичного інструментарію. Методика вважається валідною, коли

очікувані результати демонструють саме ті показники, для яких першопочатково ця методика була призначеною. Методика вважається конструктивно валідною, коли дає на два питання: 1) чи існує реально діагностована властивість; 2) чи надійно вимірює методика індивідуальні відмінності тестованих щодо цієї властивості.

4) *дотримання процедури дослідження*, яке передбачає виконання запланованого порядку дій експерименту, обмеження в часі і неприпустимість втручання дослідника у хід експерименту з метою коригування очікуваних показників. Також слід врахувати специфічні мотиви діяльності суб'єктів дослідження, як-от соціальна взаємодія, мотивація та довіра [див. 16, с.10].

Основу діагностичного інструментарію складають такі методи:

1) організаційні методи, які включають *комплексний аналіз* шкільної документацію (зокрема, журналів успішності, психологічних характеристик учнів експериментальної та контрольної групи); *порівняльний аналіз* (для зіставлення середнього рівня успішності класу та рівня успішності окремих учнів);

2) емпіричні методи, які включають *експеримент* (складається з двох етапів – констатуючого, спрямований на визначення першопочаткових психоаналітичних характеристик мовлення вчителів та їхнього впливу на ефективність навчання; та формуючого, який передбачає навчання за моделлю психоаналітичних порад, сформованих нами як «десять законів успішної комунікації»), *спостереження* (допомогло зібрати фактичний матеріал для порівняння результатів дослідження з першопочатковими показниками успішності учнів), *бесіду* (для аналізу індивідуальних особливостей учнів, а також для настановчих порад вчителям, мовлення яких стало об'єктом дослідження); опитування (для збирання фактичного матеріалу результатів успішності учнів, аналізу рівня їхньої мотивації до навчання у позаурочний час);

3) методи обробки даних: *математичні* (для порівняння кількісних показників, отриманих у результаті експерименту з першопочатковими);

якісні методи диференціації та систематизації, які допомогли структурувати зібраний фактичний матеріал та дослідити ефективність педагогічного впливу на учнів з різними інтелектуальними здібностями;

4) методи інтерпретації та висновку, які включають *порівняння* отриманих результатів з вихідною гіпотезою, *формування нових питань і проблем*.

5) метод психологічного тренінгу, який допоміг добитися максимальної чистоти експерименту та мав на меті допомогти вчителям побороти тривожність і страх перед дослідженням, які могли вплинути на ефективність їхнього мовлення.

Оскільки експериментальне дослідження передбачає аналіз не тільки психологічних аспектів експерименту, але й лінгвістичних характеристик мовлення педагога з метою перевірки його ефективності, то до проведення експерименту ми залучили також лінгвістичні методи дослідження. Особливість останніх полягає у тому, що вони зазвичай застосовуються для дослідження тексту – уже готового продукту, тоді як мовлення є процесуальною діяльністю. У цьому полягала деяка складність добору найбільш релевантних методів аналізу, проте ми зупинилися на наступних:

1) структурний метод був використаний для аналізу структури мовлення педагога, побудови його речень, добору лексичних засобів тощо;

2) функціональний метод застосовувався для з'ясування ефективності словесних конструкцій у мовленні вчителя під час навчального процесу;

3) зіставний метод був використаний для порівняння комунікативних засобів у мовленні педагогів у двох групах.

Узявши за основу усі вищезгадані принципи діагностичного інструментарію психологічного дослідження, ми розробили структуру нашого дослідження, використовуючи комплексний психодіагностичний та лінгвістичний інструментарій. Проаналізуємо його детальніше.

Для експериментального дослідження було обрано 7-ий клас, який налічує 26 учнів. Об'єктом дослідження стало мовлення вчителя алгебри й

геометрії та вчителя української мови, які проводять заняття у цьому класі з 1 вересня поточного начального року. Такий вибір педагогів був здійснений не випадково, оскільки дисципліни, які викладають вчителі, належать до різних навчальних циклів – математичного й гуманітарного. Оскільки здібності кожного учня до вивчення дисциплін конкретного циклу індивідуальні, ми мали на меті простежити ще й те, як педагог використовує комунікацію у подоланні труднощів розуміння складної теми з учнями, у яких гірше розвинені здібності до вивчення однієї з дисциплін. Також варто зазначити те, що мовлення вчителів оцінювалося об'єктивно без будь-яких кліше щодо культури мовлення, яка традиційно сприймається як невід'ємна частина комунікації тільки вчителя української мови. Педагог – взірець для учня, а отже його мовлення повинно бути досконалим не залежно від дисципліни, яку він викладає. У першому розділі цієї роботи ми уже відзначали важливість постійного самоспостереження за своїм мовленням для педагога, оскільки комунікація – це інструмент, за допомогою якого здійснюється навчальний процес, а отже, саме мовлення прямо пропорційно впливає на його ефективність.

Експериментальне дослідження тривало два місяці на базі школи №18 міста Івано-Франківськ. Дослідження відбувалося у три етапи (вступний, під час якого передбачено підготовку до проведення дослідження та збір фактичних даних; формуючий, який має на меті власне залучення експериментальних методик та збір експериментальних даних; і заключний, який передбачає аналіз результатів та інтерпретацію висновків), під час кожного з яких використовувався комплексний психодіагностично-лінгвістичний інструментарій. Охарактеризуємо кожен з них детальніше.

Етап І. Вступний (підготовка та збір фактичних даних). Тривалість: два тижні. Експериментальне дослідження розпочалося з технічного узгодження і уможливлення його проведення з дирекцією школи, практичним психологом та педагогами. Було проведено *бесіду* з вчителями, мовлення яких в подальшому стало об'єктом нашого дослідження. Також разом із

практичним психологом ми провели тренінг з педагогами з метою профілактики та подолання тривожних станів під час експерименту. Це дозволило уникнути проблем із хвилюванням під час проведення уроків, що могло б вплинути на чистоту експерименту. Тренінг був авторською розробкою практичного психолога школи та передбачав знайомство, обговорення проблемних ситуацій, подолання проблемних ситуацій шляхом вправ «Стаканчик», «Автобіографія за 45 секунд», «Самопізнання», а також рефлексію, якій було приділено чи не найбільше уваги. Тривалість тренінгу – одна година.

На цьому етапі було проведено *роботу із документацією*: ми проаналізували журнали успішності учнів, щоб одразу чітко виявити здібних до вивчення конкретної дисципліни. Протягом двох тижнів ми разом із практичним психологом відвідували всі заняття з алгебри й геометрії, а також української мови та літератури, які проводили вчителі, чиє мовлення стало об’єктом нашого дослідження. Нашим основним завданням було *спостереження, вивчення психологічної атмосфери у класі.* Варто також зазначити, що суть експерименту та й сама його наявність була таємницею для семикласників. Таке рішення було прийняте з метою забезпечення чистоти експериментального дослідження та зниження рівня суб’єктивної оцінки мовлення вчителя учнями. Для аналізу мовленнєвих навичок педагогів та їхнього впливу на ефективність навчального процесу ми послуговувалися *структурним* та *функціональним* методом, в результаті чого нам вдалося виявити моделі комунікації, які найчастіше застосовує вчитель у педагогічній практиці.

Етап ІІ. Формуючий (збір експериментальних даних). Тривалість: три тижні. Проаналізувавши мовлення вчителів та результати успішності учнів, ми вирішили провести *бесіду* з вчителем алгебри й геометрії та дати йому у користування 10 психолінгвістичних законів ефективної комунікації. Ці закони мали на меті покращити мовні навички педагога, допомогти йому у вирішенні конфліктних ситуацій та розвитку здібностей до вивчення

математичних дисциплін в учнів з середніми та низькими показниками успішності. Протягом наступних трьох тижнів експерименту ми з практичним психологом відвідували усі заняття з алгебри і геометрії та української мови, задля *моніторингу динаміки показників успішності* контрольної та основної груп. Також під час заняття ми звертали особливу увагу на мовлення вчителя математичних дисциплін, щоб визначити наскільки точно він дотримується наших рекомендацій. На цьому етапі була також проведена *індивідуальна робота з учнями*, щоб з'ясувати причини їхнього рівня успішності чи неуспішності з конкретної дисципліни. *Структурний, функціональний та зіставний аналіз* мовлення педагогів допоміг встановити зв'язок між засобами комунікації та ефективністю навчання.

Етап ІІІ. Заключний (обробка та порівняння отриманих результатів, інтерпретація та висновки). Тривалість: один тиждень. На цьому етапі ми разом з практичним психологом *кількісно та якісно проаналізували результати успішності* контрольної та основної груп, рівень дотримання методики «десяти законів» вчителем, а також провели *бесіду* з обома педагогами, мовлення яких стало об'єктом нашого дослідження. На третьому етапі також було проведено *онлайн-анкетування* серед батьків учнів для визначення якісної оцінки динаміки навчального процесу із застосуванням методики «десяти законів». Рішення провести анкетування серед батьків семикласників було не випадковим, оскільки воно доповнило якісну характеристику результатів експерименту, адже допомогло нам з'ясувати ставлення учнів до навчання у позаурочний час (особливо під час виконання домашнього завдання), їхні емоції і враження після школи тощо. Анкетування було анонімним з метою уникнення суб'єктивних чинників. Онлайн-анкета створена на платформі Google та містить чотири ключові питання:

1) Чи помітили Ви підвищення мотивації у Вашої дитини до вивчення алгебри?

2) Чи ділиться Ваша дитина з Вами враженнями після уроку з алгебри?

3) Які враження Ви чули востаннє від Вашої дитини щодо проведеного заняття з алгебри?

4) Чи вважаєте Ви, що комунікація вчителя з учнями прямо пропорційно впливає на мотивацію Вашої дитини до навчання?

Незапланованим бонусом під час здійснення нашого експериментального дослідження було проведення батьківських зборів у класі, який був контрольною групою нашого дослідження. Класний керівник, який проводив збори, є вчителем української мови і літератури, мовлення якого стало об'єктом нашого дослідження. З дозволу дирекції, ми разом із практичним психологом відвідали батьківські збори, які відбувалися в онлайн-форматі. Це дало можливість проаналізувати психолінгвістичні особливості мовлення педагога у системі «вчитель-батьки». За допомогою методу спостереження нам вдалося виявити, як вчитель реагує на конфліктні ситуації; як подає позитивну та негативну інформацію батькам семикласників та як на мовлення вчителя реагують батьки школярів (наскільки уважно слухають, чи дослухаються до порад тощо). Аналіз усіх цих питань дав можливість ще глибше дослідити психоаналітичні особливості мовлення одного з педагогів, що брали участь в експерименті. На жаль, через онлайн-формат навчання так і не вдалося простежити психоаналітичні особливості мовлення у системі «педагог»-«педагог», тому цю площину дослідження вважаємо актуальною для подальших експериментів.

2.2 Аналіз отриманих результатів експерименту

Робота над результатами експериментального дослідження розпочалася з аналізу результатів психологічного тренінгу, проведеного спільно з практичним психологом школи. Метою тренінгу була психологічна підготовка основного і контрольного вчителя до проведення експерименту. Тренінг передбачав роботу над тривожністю і страхом, який міг з'явитися через саму думку того, що особа знаходиться під спостереженням та аналізом.

Результати тренінгу були позитивними. Педагоги стали відкритими до комунікації, охоче відповідали на питання та цікавилися ходом дослідження. Вчителі висловили власні побажання щодо роботи на уроці, основним твердженням яких було збереження авторитету в очах учнів.

Перед проведенням дослідження також було сформовано основну гіпотезу, яка полягала у підвищенні успішності учнів після застосування методики «Десять законів успішної комунікації», яка враховує психолінгвістичні особливості елективної комунікації. Ця методика є авторською розробкою і базується на низці закордонних досліджень з психолінгвістики, комунікативної лінгвістики та психології впливу.

Перший етап нашого дослідження передбачав аналіз успішності учнів сьомого класу з двох дисциплін – алгебри та української мови. Середній бал класу з алгебри – 6,9, середній бал класу з української мови 8,7. Це свідчить передовсім про те, що дисципліни гуманітарного циклу даються школярам легше у порівнянні з дисциплінами математичного циклу. Для підтвердження цієї гіпотези було також проаналізовано середній бал успішності з геометрії, інформатики та англійської мови, що дозволило переконатися у першопочатковому припущенні. Гуманітарний тип мислення переважної більшості семикласників основної та контрольної груп ставить перед вчителем математики, мовлення якого стало об’єктом нашого дослідження, удвічі складніше завдання, адже пояснити таким учням новий матеріал для педагога складніше, аніж для вчителя дисциплін гуманітарного циклу. Особливість нашого експерименту в тому, що контрольна та основна група – це вибірка одних і тих самих учнів, оскільки об’єктом дослідження є ефективність впливу психоаналітичних особливостей мовлення педагога на успішність семикласників. З цього приводу можемо зазначити, що варто ввести поняття контрольного та основного педагога у експериментальному дослідженні. Саме етапі аналізу успішності учнів було прийнято рішення зробити вчителя математики – основним педагогом, а вчителя української мови – контрольним.

Спостереження за поясненням нового матеріалу, практичним відпрацюванням та методами рефлексії на уроках контрольного педагога показали високі результати впливу психолінгвістичних особливостей мовлення вчителя на успішність засвоєння нової теми. Вчитель використовує методику пояснення простими словами складних тем, чим нівелює виникнення психологічних бар'єрів, що стосуються розуміння нової теми; звертає увагу на індивідуальні особливості учнів, що гарантує дитиноцентрований підхід; часто запитує думку семикласників щодо того чи іншого речення, що сприяє розвитку здорової особистості та формуванню адекватної самооцінки; застосовує мультипредметні зв'язки та інформаційно-комунікаційні методи навчання на своїх заняттях. Педагог ретельно добирає практичний матеріал, протягом двох тижнів спостереження ми помітили використання речень на сучасні тематику, відсутність кліше тощо. Вчитель старається бути із семикласниками на одній хвилі, вибудував довірливі стосунки, що сприяє підсиленню мотивації школярів до вивчення української мови. Важливим є той факт, що вчитель української мови є по сумісництву класним керівником школярів, які брали участь у експерименті, що сприяє налагодженню довірливих стосунків у системі «вчитель-учень». У деяких випадках саме факт класного керівництва ставав недоліком, оскільки іноді заняття розпочиналося з вихованих питань, що впливало на доброзичливу атмосферу у класі безпосередньо перед початком освоєння нової теми. Діти ставали розгубленими, це розсіювало їхню увагу та знижувало мотивацію. Ще одним недоліком, який нам вдалося помітити, є вирішення конфліктних ситуацій у комунікації контрольного педагога. Класний керівник не до кінця аналізував конфліктну ситуацію, що сприяло погіршенню стосунків з деякими учнями. Закономірно, їхня успішність з вивчення дисципліни погіршувалася. Результати бесіди, проведеної з вчителем після завершення першого етапу дослідження, були позитивними. Під час збору експериментальних даних, контрольний педагог проаналізував помилки у побудові комунікації з учнями та намагався адекватно вирішувати конфліктні ситуації, які виникали.

Що стосується уроків математики, то методом спостереження було відзначено, що вчитель також використовує пояснення простими словами, проте його заняттям не вистачає наочності. Як уже було зазначено, мислення покоління Z, до якого належать семикласники, формується на основі кліпів. Таким людям легше сприймати візуалізовану інформацію, вибудовувати асоціативні ланцюжки, що сприятиме легшому запам'ятовуванню нового матеріалу. На уроках з алгебри провідним методом була робота з підручником, вчитель майже не використовував мультимедійних засобів навчання, що закономірно погіршувало сприймання матеріалу, розсіювало увагу учнів. Оскільки навчання відбувалося у дистанційному форматі, ми також помітили, що не всі учні на уроках з алгебри вмикали камери. Цей факт свідчить про роззосередження школярів, низьку мотивацію до навчання, відсутність бажання проявити себе. Загалом атмосфера на уроках була доброзичливою, проте жоден з учнів не наважився зізнатися у слабкому розумінні поясненої теми, що привело до низького рівня успішності. Після завершення першого етапу експерименту з вчителем алгебри була проведена настановча бесіда та тренінг з ефективності педагогічного спілкування засобами психолінгвістики, яка мала позитивний результат.

Другий етап дослідження розпочався з індивідуальної роботи з семикласниками. Була проведена бесіда з кожним із учнів з метою з'ясувати їхній рівень мотивації до навчання, яка показала, що бажання вивчати рідну мову на 20% вище за бажання вивчати математику. В основному така статистика зумовлена нерозумінням учнями пояснення нових тем з алгебри. Складність полягає ще й тому, що у сьомому класі школярі почали поглиблено вивчати дисципліни математичного циклу, який розділився на алгебру і геометрію. Такий поділ передбачав системну роботу основного вчителя експерименту над пошуками нових і цікавих методик вивчення дисциплін, які б підходили до зміненого типу мислення семикласників. також слід було звернути особливу увагу на побудову довірливих стосунків зі школярами, оскільки ми помітили страх зізнатися вчителю у нерозумінні його пояснення.

Цей страх був настільки сильним, що навіть під час індивідуальної бесіди з практичним психологом жоден з учнів не зізнався у ньому. Під час індивідуальної бесіди з учнями також з'ясувалося, що вчитель математики не завжди проводив онлайн-зустрічі: семикласники часто освоювали нові теми самостійно за підручником. На нашу думку, це неприпустимо, оскільки самостійне вивчення нових для школярів дисциплін може стати непосильним завданням та знищити мотивацію до вивчення алгебри зовсім. Цікавим є ще й те, що у сьомому класі траплялися випадки відкритого булінгу над одним із учнів саме на уроках математики, хоча основний педагог експериментального дослідження ніяк на них не відреагував. У ході індивідуальної бесіди нам вдалося з'ясувати причину булінгу та навчити учнів сприймати особливості інших адекватними способами.

Застосування десяти законів успішної комунікації позитивно вплинуло на хід подальших уроків з алгебри. Основний вчитель експериментального дослідження ретельно дотримувався наших порад: розпочинав урок із з'ясування складнощів із домашнім завданням у формі інтерактивної та групової роботи, провокував дух суперництва завдяки чому вдалося підвищити мотивацію семикласників до вивчення алгебри. Педагог також ретельніше ставився до добору навчального матеріалу, використовував мультимедійні засоби навчання, зокрема інтерактивні онлайн-дошки та презентації, що також сприяло підвищенню мотивації та рівня залучення під час заняття. Також ми помітили, що під час занять все більше школярів вмикали камери. Вчитель максимально просто пояснював теми, намагався вибудовувати асоціації та враховував причинно-наслідкові зв'язки між тематичними блоками. Темп мовлення основного педагога став помірним, вимова – чіткішою, він використовував словесні наголоси, щоб звернути пильнішу увагу семикласників на те чи інше поняття. Усі це в комплексі спричинило до активної участі семикласників у практичних завданнях на крайніх експериментальних заняттях, покращення психологічної атмосфери на уроках та появи доброзичливих відгуків під час рефлексії, яка раніше зовсім

була відсутня як структурний елемент уроку. Також педагог основної групи з власної ініціативи запропонував додаткові заняття для учнів із середнім та низьким рівнем успішності, що безумовно підвищило його авторитет в очах школярів.

Щодо уроків української мови, то під час збору експериментальних даних вони проходили стабільно добре. Контрольний педагог дослідження також врахував наші поради, що в результаті сприяло налагодженню доброзичливих стосунків з усіма учнями у класі. Вчитель української мови стабільно вдало добирав ілюстративний матеріал, використовував інформаційно-комунікаційні технології на заняттях, залучав кожного з семикласників до роботи на уроці. Вчитель також приділяв багато уваги рефлексії, що сприяє формуванню в учнів критичного мислення на відчуття значимості власної думки. Під час індивідуальної бесіди з учнями було з'ясовано, що такий хід уроку є закономірністю для них.

Осібно варто проаналізувати психоаналітичні особливості мовлення контрольного вчителя під час батьківських зборів. Варто зазначити, що педагог вміло володіє засобами мовленнєвого впливу на дорослого реципієнта, зокрема переконанням. Класний керівник з легкістю вирішив конфліктну ситуацію, пов'язану з елементами булінгу у класі. Доречним також було й те, що це настановча бесіда проводилася тільки з батьками конфліктуючих дітей, що не дозволило знизити авторитет цих батьків і вчителя у класі. Темп мовлення педагога помірний, правильно розставлені логічні наголоси, чітко структуровано подання інформації на зборах. Класний керівник з легкістю відповідав на всі питання батьків, що свідчило про готовність педагога до непростих ситуацій та вміння налагоджувати комунікацію навіть з людьми, які мають холеричний тип темпераменту. Цікаво, що експресивні особистості з холеричним типом темпераменту є й серед семикласників, проте це ніяк не впливало на дисципліну на заняттях з української мови. цей факт свідчить про високий авторитет контрольного

педагога експериментального дослідження, як серед школярів, так і серед їхніх батьків.

На батьківських зборах також було підняте питання про успішність школярів з деяких предметів, середній бал класу з яких нижче 7. До таких дисциплін належить і алгебра, що спровокувало бурхливе обговорення проведення занять із дисциплін математичного циклу. Деякі з батьків зауважили, що вчитель нехтує проведенням онлайн-зустрічей з семикласниками, що сприяє складнощам освоєння нової теми. Проте класний керівник коректно зауважив, що уже ведеться певна робота над цим питанням, і він зробить від себе усе можливе для подальшого контролю проведення онлайн-зустрічей. Вміння залагодити конфлікт словесними засобами контрольного педагога знаходиться на високому рівні. Нівелювання конфліктної ситуації також свідчить про високий рівень довіри до класного керівника.

На завершальному етапі експерименту класний керівник провів опитування серед батьків семикласників, чи згодні останні пройти невелике опитування щодо роботи вчителя математики, питання про хід заняття якого піднімалося на батьківських зборах. У результаті цього опитування, 80% батьків дали свою згоду на тестування використання результатів з метою покращення успішності їхніх дітей на уроках алгебри. Респондентів також було запевнено в абсолютній анонімності майбутнього опитування.

Так, у проведеному опитуванні на тему «Психологічний клімат на уроках алгебри», яка прямо пропорційно стосується основних модусів нашого експериментального дослідження, взяв участь 21 респондент із числа 26 батьків семикласників, які брали участь у дослідженні. Вони і склали вибірку нашого анкетування. З метою збереження обіцяної конфіденційності ми не будемо висвітлювати імена і прізвища зареєстрованих в опитуванні респондентів.

На перше питання – «Чи помітили Ви підвищення мотивації у Вашої дитини до вивчення алгебри?» (Рис. 2.1) – більшість респондентів (85,7% – 18

осіб) відповіли «Так», і тільки троє (14,3%) відповіли «Ні». Це свідчить про ефективність нашої методики «Десять законів успішної комунікації», яка була запропонована до використання вчителю математики у ході експериментального дослідження. Далі ми проаналізуємо цю методику детальніше та з'ясуємо, у чому полягає секрет її успіху.

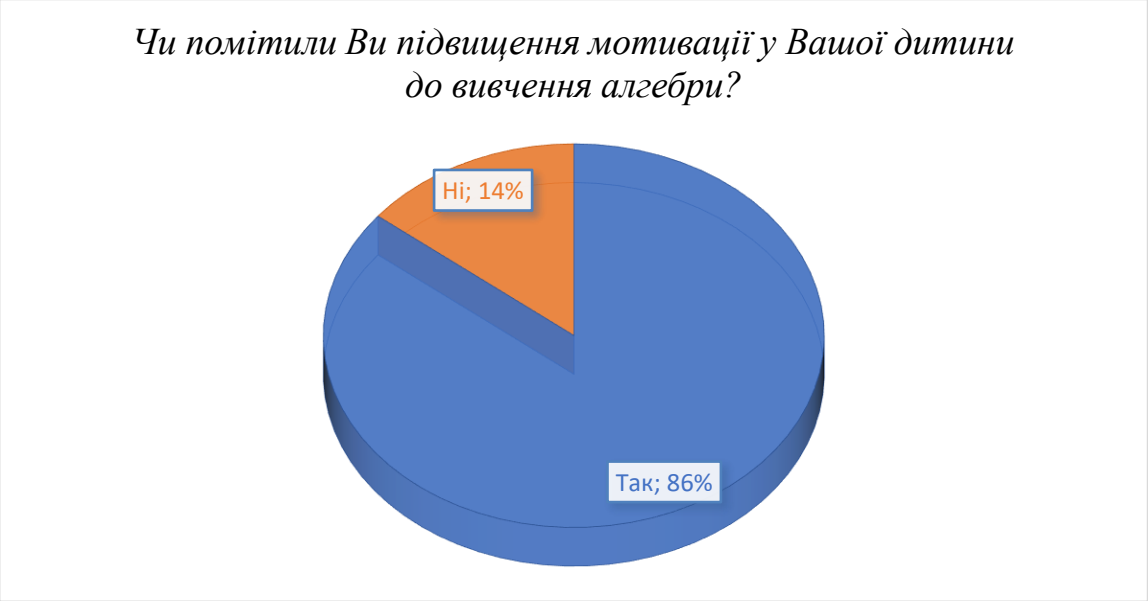

Рис. 2.1. Результати онлайн-опитування, проведеного серед батьків семикласників

На друге питання – «Чи ділиться Ваша дитина з Вами враженнями після уроку з алгебри?» (Рис. 2.2) – 90,5% респондентів, що становить 19 осіб від загальної кількості, відповіли «Так», і знову ж таки тільки 9,5% (2 особи) відповіли «Ні». Результати відповідей свідчать про позитивну динаміку зростання інтересу до вивчення дисципліни, а також рівня зацікавленості на уроці у семикласників після використання методики «Десять законів успішної комунікації». Варто також зазначити, що на результати цього опитування можуть впливати сторонні чинники, зокрема рівень довірити дитини до власних батьків. У випадку низького рівня довіри або ж низького рівня залучення батьків у навчальний процес власної дитини, школярі не діляться ні позитивними, ні негативними враженнями. У випадку середнього рівня довірити дитина поділиться радше негативними враженнями, аніж позитивними з метою викликати у байдужих батьків емоції та спровокувати їх

стати на захист власної дитини, таким чином проявивши до неї увагу. І тільки у випадку високого рівня довіри між батьками і дітьми, дитина охоче буде ділитися, як позитивними враженнями (з метою демонстрації власного успіху та отримання похвали), так і негативними, шукаючи захисту у батьків.

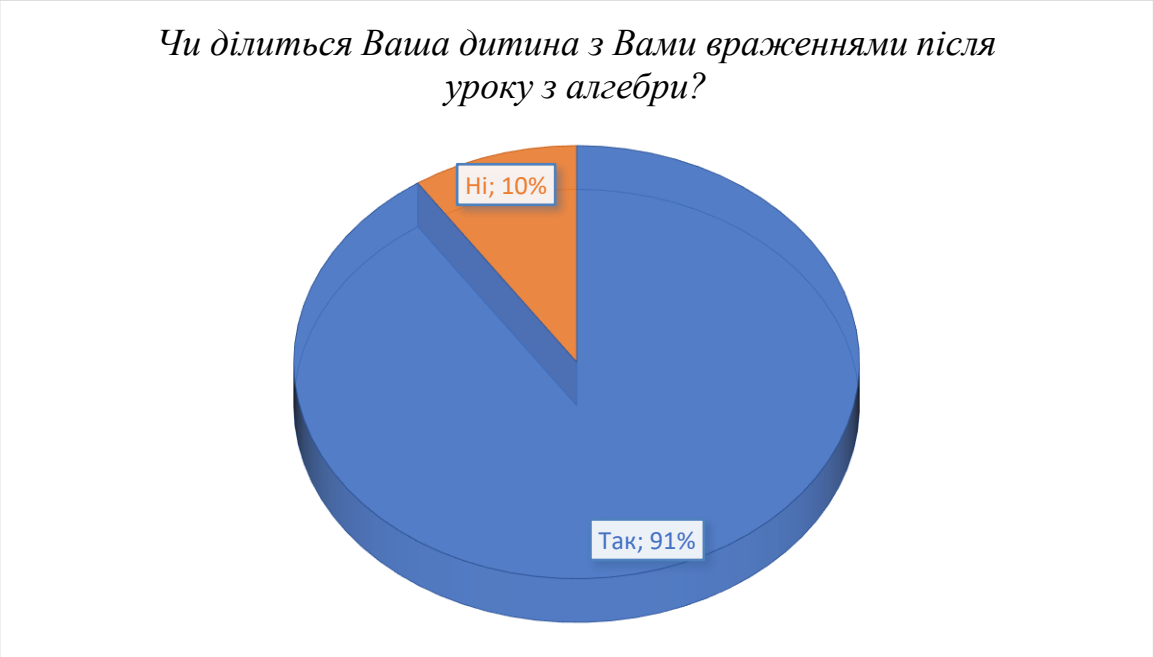

Рис. 2.2. Результати онлайн-опитування, проведеного серед батьків семикласників

На третє питання – «Які враження Ви чули від Вашої дитини щодо проведеного заняття з алгебри» (Рис. 2.3) – 81% респондентів (17 осіб) відповіли «дитина з власної ініціативи виконує домашнє завдання одразу після уроків», що знову ж таки підтверджує позитивну динаміку використання запропонованої нами методики. 9,5% респондентів (2 осіб) все ще зауважили про страх школяра щодо неуспіху на уроках з алгебри, що підтверджує початкового рівня формування психологічної травми і низьку самооцінку дитини. Порівно (4,8% - 1 особа) розділилися голоси респондентів щодо «дитина висловлює захоплення від заняття» та «дитина не ділиться враженнями». Цікавим є той факт, що більшість батьків звернули увагу на мотивацію дитини одразу виконувати домашнє завдання, при цьому тільки один з школярів відверто висловлює своє захоплення уроками з алгебри. Це може свідчити, з одного боку, про різний тип темпераменту, як семикласників,

так і респондентів, а з іншого – наштовхує на думку про доопрацювання методики «Десять законів успішної комунікації», особливо над блоком порад, які стосуються вибудови тісного емоційного контакту у системі «вчитель-учень», який сприятиме розширенню емоційної сфери школярів і підвищенню експресивності вираження власних емоцій.

Рис. 2.3. Результати онлайн-опитування, проведеного серед батьків семикласників

На четверте питання – «Чи вважаєте Ви, що комунікація вчителя з учнями прямо пропорційно впливає на мотивацію Вашої дитини до навчання?» (Рис. 2.4) – 100% респондентів (21 особа) одноголосно відповіли «так». На нашу думку, такий результат опитування спровокований наявністю певних комунікативних проблем з вчителем математики, про які згадувалося на батьківських зборах. Цей результат також підтверджує важливість впровадження психокомунікативних методик для вчителів, які працюють в реаліях дистанційного навчання із учнями зі зміненим типом мислення. Позитивна динаміка застосування методики «Десять законів успішної комунікації» у ході експериментального дослідження підтвердила можливість навчання педагогів ефективній комунікації. Проте таке навчання передбачає застосування комплексного психолінгвістичного підходу, оскільки нівелювання психологічних особливостей мовлення знижують його

ефективність. У педагогічній системі «вчитель-учень», яка в основному базується на психології впливу, комунікація є основним інструментом навчання і вибудовування здорових взаємозв'язків.

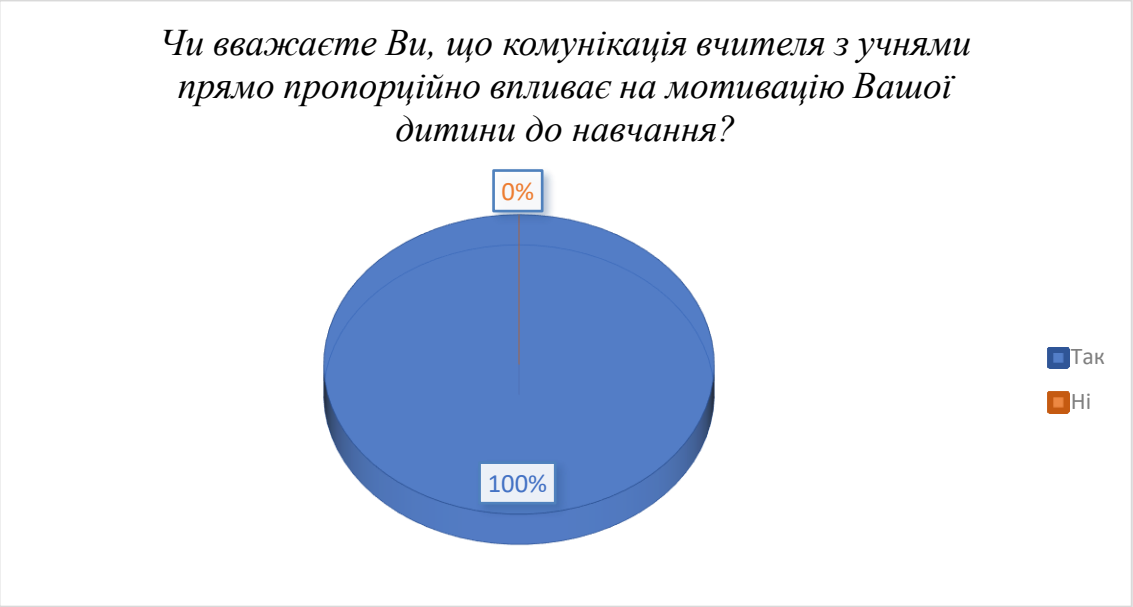

Рис. 2.4. Результати онлайн-опитування, проведеного серед батьків семикласників

Про позитивну динаміку застосування методики «Десять законів успішної комунікації» говорить і аналіз результатів успішності семикласників після завершення експерименту. Встановлено, що за три тижні роботи основного вчителя за принципами авторської методики, середній бал класу зріс з 6,9 до 7,6. Одразу 5 учнів отримали за контрольну роботу 10 балів, що засвідчує високий рівень засвоєння нової теми. Варто також зазначити, що саме ці 5 школярів і раніше показували високі результати навчання, проте підсумкові роботи зазвичай писали на середньому рівні (8-9 балів). Цей факт підтверджує тісний зв'язок між психолінгвістичними особливостями ефективного педагогічного спілкування та успішністю семикласників. Середній бал з української мови також продемонстрував тенденцію до зростання успішності учнів: після завершення експерименту, він становить 8,9, що на 0,2 більше фактичних показників, які ми занотували на початку експерименту.

Отже, можемо зробити висновок, що методика «Десять законів успішної комунікації» має позитивну динаміку свого застосування. Експериментальне дослідження підтвердило, що враховуючи психологічні та лінгвістичні особливості мовлення, педагог зможе побудувати довірливі стосунки з учнями, змотивувати їх до вивчення дисципліни, сприятиме формуванню всебічно розвиненої особистості та користуватиметься авторитетом, як серед школярів, так і серед їхніх батьків.

2.3 Закони успішної комунікації

Комплексно проаналізувавши дослідження психологічних, лінгвістичних та психолінгвістичних особливостей педагогічної комунікації провідних іноземних та вітчизняних дослідників [див. 48–70], ми виокремили десять базових аспектів такого роду спілкування та трансформували їх у методику психолінгвістичних законів успішної комунікації.

Закон 1. Говоріть просто. Найбільш банальне та водночас базове правило ефективної педагогічної комунікації. Після навчання в університеті молоді вчителі часто вдаються до використання великої кількості термінів у своєму мовленні, що ускладнює порозуміння у системі спілкування «вчитель-учень». Педагогу не варто забувати, що його інтелектуальний розвиток майже ніколи не дорівнює інтелектуальному розвитку учня навіть старших класів (винятком можуть бути хіба що генії-одинадцятикласники). Вміння пояснити складні речі простими словами – один з найбільш важливих талантів для ефективної педагогічної комунікації й ефективного навчання відповідно. Коли складаєте конспект нової теми, уявіть, що пояснюєте синус та косинус семирічній дитині. Якщо вам вдасться зробити це, тоді успіху у комунікації досягнуто!

Мова вчителя також не повинна бути перенасичена складними реченнями, дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами, метафоричними й алюзійними висловлюваннями. У кращому випадку учні їх

просто не зрозуміють, у гіршому – це виглядатиме комічно, що сприятиме зниженню авторитету педагога. Не слід використовувати й цитати з пісень, комп'ютерних ігор чи мемології. Бути на одній хвилі зі школярами – один з найпопулярніших стереотипів, які існують зараз у педагогічній практиці. Проте педагог не повинен забувати, що він передовсім повинен бути авторитетом для учнів – добрим дорослим, який завжди зрозуміє і підтримає, але дорослим.

Варто враховувати й тривалість своїх монологічних виступів на уроках. Мозок людини влаштований так, що основна інформація сприймається протягом перших десяти хвилин, далі психологи рекомендують змінити вид діяльності, щоб не втомлювати школярів монотонними лекціями. Темп елективного мовлення завжди помірний, вимова чітка.

Акцентна система також дуже важлива для ефективності педагогічної комунікації. Доречно розставлені логічні наголоси у висловлюванні формують низку психологічних акцентів: учень передовсім сприймає те слово, на яке падає наголос, а вже потім усі інші слова. З цієї точки зору принципово важливим є поділ речення і всього висловлювання на ядро і периферію. Найважливіші компоненти слід вимовляти чіткіше, обрамлювати паузами, вимовляти нові поняття з більшою силою голосу. Усе це сприятиме їх легшому запам'ятовуванню.

Закон 2. Будуйте довірливі стосунки. Педагогічна комунікація – основа стосунків у системі «вчитель-учень». Для ефективного навчання ці стосунки мають будуватися на абсолютній та безумовній довірі з обох сторін. Таку довіру можна вибудувати на основі захоплень і зацікавлень учнів. Якщо педагог розпочинає заняття із питань про день, відчуття і враження учнів, це налаштовує школярів на довіру до вчителя. Важливо також, щоб це зацікавлення було щирим, оскільки сучасні діти різко відчувають фальшивість людей. Особливо це стосується підлітків, які часто вороже сприймають власне оточення.

Довірлива комунікація передбачає конотативні аспекти мовлення педагога, велику кількість запитань, відступи від теми, пов’язані із зацікавленнями учнів. Важливо також вміти поєднати ці відступи з головною темою заняття, щоб не розсіювати увагу та не роззосереджувати учнів.

Щоб створили довірливу атмосферу у класі слід дотримуватися низки порад, як-от:

- конфліктні ситуації слід вирішувати за допомогою діалогу: завжди кажіть школярам правду, аргументуйте свої зауваження допустимими для його віку способами й мовленнєвими засобами;
- не карайте за чесність: лояльно ставтеся до зізнань учнів у їхніх поганих вчинках (це стосується зокрема невиконання домашнього завдання, невідвідування занять чи порушення поведінки на уроці);
- прийміть позицію дитини, покажіть, що ви на її стороні;
- не звинувачуйте учнів на кожному кроці, приймаючи на себе роль прискіпливого слідчого (забудьте про фрази на кшталт «ти брешеш!»);
- цінуйте особистий простір учня, у жодному разі не забирайте його речі (це стосується мобільних телефонів чи інших предметів, які відволікають школярів на заняттях);
- проявляйте чуйність до світоглядних особливостей дитини, не применшуйте їхнє значення;
- не нехтуйте мовленнєвими засобами похвали;
- не приховуйте свої почуття: якщо поведінка учня вас засмучує, обов’язково скажіть йому про це прямо.

Довірливі стосунки у системі «вчитель-учень» сприяють ефективній роботі над помилками, доопрацюванню незрозумілих тем тощо. Якщо школярі довіряють педагогу, у їхній поведінці відсутній страх неуспіху, вони завжди готові прямо висловити свої погляди на досліджуване явище. Це формує здорову психологічну атмосферу у класі і підвищує рівень інтерактивності на занятті. Відсутність страху висловлювати власну думку через усвідомлення

«бути почутим» сприяє формуванню здорової самооцінки учнів, психоемоційної стабільності, розвитку експресії тощо.

Основне завдання довірливої педагогічної комунікації – розговорити замкнуту дитину. Успіху у сучасному комунікативному просторі досягають тільки яскраві, відкриті особистості. Така комунікація може також слугувати терапією, виявити психологічні травми школяра та дати психологу можливість пропрацювати їх на зародковому етапі.

Рекомендації психолога у педагогічній роботі із замкнутою дитиною:

- розширюйте межі свого сприйняття: не піддавайтеся впливу стереотипів, помилково вважаючи таких дітей «нетовариськими» чи «похмурими»; підтримуйте емоційний контакт із замкнутим, заохочуйте до прояву усієї сфери почуттів (радісних і сумних);
- замкнута дитина повинна відчувати свою потрібність, а також постійно отримувати підтвердження сприйняття соціумом: проявляйте до таких школярів більше уваги та турботи;
- не нав’язуйте занадто швидкий для дитини темп навчання, проявляйте чуйність і обережність у комунікації, враховуйте особливості характеру учнів, поважайте їхні цінності;
- цікавтеся життям замкнутих учнів: розпитуйте про те, як пройшов їхній день, які труднощі у них виникали тощо;
- сприяйте соціалізації дитини, залучайте її до групової роботи;
- переконайтеся, що у дитини немає симптомів перевтоми, оскільки остання також впливає на рівень залученості учнів до виконання завдань на заняттях.

Довірливі стосунки між вчителем та учнем знижують рівень агресії у підлітків. На уроках школярі поводять себе дисципліновано та виважено, оскільки вбачають авторитет в образі свого наставника.

Закон 3. Звертайте увагу на емоційний стан учня. До емоцій в психології часто відносять широкий спектр явищ: емоції, настрої, почуття, афекти і т. д. При всій різноманітності точок зору в цій області існує більш-

менш загальне уявлення про природу емоційних явищ. Під емоціями розуміють короткочасні, інтенсивні явища, що мають чіткий пізнавальний зміст. Деякі дослідники розглядають емоції як багатокомпонентну систему, яка включає такі елементи: суб'єктивне переживання, фізіологічні зміни, оцінку, емоційне вираження та тенденції дій [див. 51]. У психології підходи до вивчення емоційних особливостей у педагогічній діяльності склалися давно.

Найбільша помилка вчителя, яка сприяє зниженню ефективності педагогічної комунікації, це починати заняття із негативу. Забудьте про фрази: «А де домашнє завдання?», «Знову неготовий?» чи «Як ви можете не розуміти елементарних речей?». Вони аж ніяк не налаштовують на позитивний розвиток подій протягом наступних 45 хвилин.

Педагог, який вміє вибудовувати ефективні комунікативні зв'язки, завжди звертає увагу на емоційний стан реципієнта. Якщо ви помітили, що учні сумні чи, навпаки, аж занадто веселі, обов'язково з'ясуйте ситуацію. Це допоможе краще налаштувати клас на подальше сприйняття нової інформації. Науково доведено, що позитивний вплив на емоційний стан учнів мають інтерактивні методики навчання. Варто також вдаватися до використання ситуацій спільного мислення в педагогічній діяльності, оскільки вони призводить до розвитку позитивних емоцій учнів.

В основі ефективності педагогічної діяльності лежать також емоційні аспекти діяльності вчителя. Доведено, що задоволення емоційних потреб педагогів покращить якість викладання. До професійно важливих якостей зараховуємо такі індивідуально-психологічні особливості вчителя, як: емоційна стійкість, врівноваженість, емпатія. Ці якості характеризують емоційні особливості педагогів, які визначають специфіку та особливості успішності їх професійної діяльності. Саме тому слід звертати особливу увагу не тільки на емоції учнів, але й на свої.

Учитель інтерпретує та нав'язує певні знання, але він також говорить і ділиться власними думками. Спілкування постійно знаходиться в центрі педагогічної дії. Педагогічна комунікація – це не те, що доповнює дію, це сама

дія, яку щоденно виконують вчителі та учні. Цей простий факт дає змогу зрозуміти, чому експресивно-комунікативні якості особистості вчителя відіграють таку важливу роль у навчанні. До експресивно-комунікативних якостей педагога належать передовсім ті (емпатія, гумор), що відносяться до комунікативного характеру педагогічної дії, в якій особистість вчителя реалізується в педагогічній діяльності. Емоція таким чином стає справжнім засобом спілкування, своєрідним робочим інструментом. Відповідно до традиційної моделі, спілкування в класі вибудовується за лінійною схемою, коли педагог передає повідомлення учневі (одержувачу) через певний канал або середовище. Але, не вдаючись у детальний аналіз педагогічного спілкування, зрозуміло, що у більшості випадків все відбувається не зовсім так. Педагогічне спілкування у системі «вчитель-учень» наближене до «оркестрової моделі», розробленої «новою комунікацією» і використовуваної дослідниками в соціальних науках, зокрема в психології, антропології та соціології [52]. Саме тому варто навчитися контролювати та вміло застосовувати увесь спектр емоцій. Насправді значна частина роботи учня на уроці також передбачає інтерпретацію того, що вчитель говорить і має на увазі. З цього приводу емоційність, яка використовується під час передавання інформації може зіграти ключову роль у процесі її сприймання.

У сучасній психології до рефлексивно-перцептивних здібностей, що визначають успішність діяльності вчителя, дослідники відносять *педагогічну рефлексію, педагогічний такт та педагогічну спрямованість*. Педагогічна рефлексія передбачає постійний самоаналіз вчителя його поведінки, внутрішніх психічних актів і станів, власного досвіду тощо. Її важливість полягає в тому, що такий самоаналіз приводить до усвідомлення і виправлення власних помилок у педагогічній комунікації, а отже забезпечує подальше їх уникнення та підвищення рівня успішності спілкування у системі «вчитель-учень». Педагогічний такт – це вміння вчителя тримати себе з гідністю у колективі. Педагогічний такт також стосується контролю рівня педагогічного впливу на учнів, вміння знайти підхід до школярів, здійснення виховних

аспектів навчання. Педагогічна спрямованість має на меті формування мотиваційного вектору та визначає професійний розвиток особистості. Педагогічна спрямованість включає три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий.

Важливо також помічати елементи булінгу, навіть імпліцитні. Булінг є однією з найбільших проблем XXI століття. Булінг (англ. залякування) – це «агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним впливом» [58]. Діти стають все більш несприйнятливими до індивідуальних особливостей своїх однокласників. Часто це стає приводом для публічного висміювання, а іноді навіть до відкритих погроз.

Булінг може включати багато різних типів поведінки. Варто враховувати той факт, що фізичне, або «пряме» знущання завдає людині відчутної шкоди, але «непрямі» дії, такі як крадіжка або пошкодження її речей, можуть завдати їй емоційної шкоди. Схожа ситуація із словесний булінгом, який передбачає обзивання або інші образи чи приниження. Реляційне або соціальне знущання відноситься до поведінки, яка порушує стосунки жертви з однолітками [58] і провокує, наприклад, соціальне відчуження або поширення пліток. Булінг може бути мотивований расою, релігією, культурою, статтю чи індивідуальними особливостями конкретної особистості. Одним із видів булінгу є сексуальне знущання, яке може включати сексуальні дії або вимоги. Ще один вид булінгу – кіберзалякування, яке є порівняно новим явищем у соціумі XXI століття. Кібербулінг передбачає використання електронних засобів, таких як месенджері чи електронні скриньки, через які відбувається цькування жертви. Цей вид залякування є особливо жахливим, оскільки неприємні повідомлення або зображення можуть швидко поширюватися у мережі інтернет та стати доступними для великої кількості людей. Дослідження показують, що кібербулінг, як правило, відбувається поза школою [58].

Важливим для вчителя у ефективній педагогічній комунікації, яка побудована на довірі у системі «вчитель-учень», є виявити причину булінгу та пояснити кривдникам, що така поведінка не є нормою. Спілкування при цьому має проходити у спокійному тоні, простими реченнями з спонукальною інтонацією. Вчителю варто застосувати усі свої навички переконання, щоб зупинити булінг у класі. Принципово важливим при цьому є повідомлення про ситуації залякування у школі або поза її межами шкільному психологу, який повинен не просто припинити цькування дитини, але й побороти його наслідки для розвитку психіки учня, який став жертвою булінгу.

Закон 4. Враховуйте індивідуальні особливості учня. Цей закон тісно пов'язаний із попереднім. Врахування індивідуальних особливостей учня під час педагогічної комунікації передбачає увагу до типу темпераменту, швидкості роботи мозку та емоційний рівень кожного учня. Забудьте про фрази «Ти що спиш?» або ж «Давай швидше» по відношенню до флегматичних учнів. Кожна людина працює у тому темпі, у якому їй комфортно, і жоден педагог не має морального права робити їй зауваження щодо особливостей, які залежать від психотипу індивідуума. Сказавши гіперактивній дитині фразу «Ти можеш нарешті посидіти спокійно», ви можете назавжди зруйнувати її адекватну оцінку своєї особистості. Такі фрази краще замінити на «Зосередься, будь ласка» або ж «Тобі варто слухати мене уважніше, бо тема доволі складна для розуміння». Важливо пояснити дитині, чому ви робите їй зауваження, а саме зауваження подати у доброзичливій формі.

Врахування індивідуальних особливостей учня у педагогічній комунікації може стати способом боротьби із булінгом. Уявімо ситуацію: дитину цькують через ластовиння на обличчі. Але якщо вчитель, який уже заслужив авторитет в учнів класу, назве це ластовиння «родзинкою» та висловить щире захоплення такою особливістю зовнішності дитини, то й кривдники поступово змінять своє ставлення.

Під час ефективної педагогічної комунікації обов'язково дослуховуйте думку учня від початку і до кінця. Цим ви демонструєте її важливість. Усвідомлення цінності власних переконань формує здорову самооцінку в учнів. Не варто також заперечувати думки учнів чи неадекватно реагувати навіть на елементарні питання. Пам'ятайте, що ви теж всього не знаєте. Навіть один з наймудріших філософів у кінці життя сказав: «Я знаю, що я нічого не знаю». Це твердження є принциповим під час відповіді на питання учнів. Тон педагога повинен бути доброзичливим, а пояснення змістовним.

Закон 5. Впливайте. Психологія впливу сьогодні стала однією із найпопулярніших галузей психологічної науки. Психологічний вплив – це «вплив на стан, думки, емоції та поведінку іншої людини за допомогою виключно психологічних засобів; з наданням їй права і часу відповісти на вплив» [6]. Вплив є базисом ефективної педагогічної комунікації у системі «вчитель-учень». Завдяки вищому рівню інтелектуального розвитку, наявності більшого життєвого досвіду, чітко сформованим поглядам на світ, вчитель свідомо чи несвідомо впливає на своїх учнів. Краще, якщо це буде свідомо, оскільки завдяки ефективним комунікативним навичкам педагог за допомогою психології впливу здатен сформувати самодостатню особистість і гідного члена соціуму.

Психолінгвісти [23; 34; 40] виокремлюють два найбільш популярні способи комунікативного впливу, які використовуються у педагогічній комунікації:

1) Навіювання передбачає активацію підсвідомого. Воно зазвичай відбувається у формі доречної і вдалої підказки, яку людина з низьким рівнем критичності сприймає апріорно.

2) Переконання базується на логіці доказів, що пробуджує критичні навички сприймання. Переконання зазвичай здійснюється у формі роз'яснення, бесіди чи лекції. При цьому найважливішим є добір сильних аргументів, щоб реципієнт не зміг заперечити висловлену думку. Під час переконання важливо використовувати синтаксичні конструкції від першої

особи, говорити з переконливою інтонацією (чітко, голосно, впевнено), тримати зоровий контакт, застосовувати якомога більше стверджувальних речень.

Пам’ятайте: впливати – не означає сперечатися. Психологія впливу у педагогічному спілкуванні вимагає доброзичливого тону. Слід також давати можливість співрозмовнику висловлювати власний погляд на речі чи явища, які обговорюються. Не варто забувати й про те, що під час будь-якої комунікації з учнем варто «опускатися» до їхнього рівня світосприйняття і вже тоді діяти.

Важливо також навчити учнів захищатися від негативного чи маніпулятивного психологічного впливу. Сьогодні існує ціла система вправ та ігор, які мають на меті навчити психологічній самообороні, активізуючи мислення та розвиваючи контроль над емоціями. До них належать «Візуальне відчуття», мета якої полягає в удосконаленні сприйняття одне одного; «Крізь скло», яка має на меті формування взаєморозуміння між комунікаторами; «Дискусія», яка сприяє формування паралінгвістичних та оптокінетичних навичок спілкування; вправи «Котедж» і «Три менеджери», «Аргумент, доказ, пояснення» спрямовані на удосконалити навички аргументування тощо [6].

Закон 6. Розвивайте креативність. Ще одним правилом ефективної педагогічної комунікації у системі «вчитель-учень» є розвиток креативного, творчого мислення школярів. Популярні закордоном психологічні системи навчання, зокрема STEAM, вбачають в креативності основу успішності школярів. Під час комунікації з учнями, педагогу варто всіляко заохочувати їх до креативного виконання поставленого завдання, активізувати ту сферу головного мозку, яка відповідає за творчість. У майбутньому це сприятиме кар’єрній реалізації школярів, успішному вирішенню непростих завдань та розвитку лабільності мислення.

Так, наприклад, записуючи домашнє завдання з української літератури чи мови, ви завжди можете запропонувати учням вибір: зробити вправу або написати есе на задану тему; виписати цитатну характеристику героїв чи

поміркувати над проблемою добра і зла у творі тощо. Спершу цей вибір може бути не на користь творчості, проте згодом, після першого успішного виконання такого домашнього завдання, школярі захопляться таким видом роботи. Якщо воно ще й буде оцінювати вищим балом, то мотивація до написання творчих есе зросте миттєво. За допомогою психології впливу, зокрема спонукальних та навіювальних мовленнєвих конструкцій, ви можете переконати школярів у важливості розвитку творчого потенціалу та їхніх прихованих талантів. Це допоможе сформувати в учнів розуміння власної індивідуальності, несхожості з іншими, потенціалу до майбутнього творчого розвитку.

Закон 7. Виклик – ваш найкращий друг. Ефективна педагогічна комунікація здатна створити атмосферу здорової конкуренції у класі. Як відомо, конкуренція завжди підвищує мотивацію до навчання, а згодом сприяє поліпшенню рівня успішності учнів. Тільки в атмосфері здорової конкуренції можна сформувати сильну особистість. Так, педагогу варто звертати більше уваги на завдання, які передбачають змагання, влаштовувати різні квести, випробування для школярів. Це, по-перше, набагато цікавіше, ніж переписувати приклади з підручника, а по-друге, формує в школярів адекватне відчуття азарту, яке можна навчитися контролювати уже в ранньому віці.

Важливою у цьому випадку є постановка проблемних питань і створення проблемних ситуацій на уроці. Фрази «поміркуйте», «проаналізуйте», «висловіть власну думку» сприятимуть підвищенню інтересу учнів до обговорюваної теми, оскільки школярі розумітимуть свою важливість в обговоренні проблеми. Також проблемні ситуації сприяють розвитку критичного мислення дитини.

Закон 8. Добирайте матеріал ретельніше. Добір навчального матеріалу повинен бути пов’язаний із врахуванням захоплень школярів. Сучасний педагог повинен розуміти, що традиційні для радянської педагогіки речення про «комісарів і комунарів» уже втратили свою актуальність. У цьому випадку варто обговорити зі школярами їхні інтереси, дізнатися, що їх

захоплює. Так, тренувати практичні навички аналізу складно-підрядного речення набагато цікавіше на синтаксемах з Гаррі Поттера, аніж на реченнях з методичних рекомендацій до уроків української мови десятирічної давнини.

Закон 9. Враховуйте цільову авдиторію. Педагогічне спілкування – це завжди двосторонній процес, а тому для його ефективності слід враховувати інтелектуальні здібності співрозмовників. Так, плануючи урок у 5 класі, слід добирати такі слова, які уже наявні в словниковому запасі п'ятикласників. Вивчення теми у 7 класі та її повторення і поглиблення в 11 класі накладає певні обмеження на способи і засоби пояснення.

Врахування інтелектуальних особливостей суб'єктів комунікації є принципово важливим не тільки під час пояснення нового матеріалу, але під час світської бесіди з учнями. Так, проводячи виховну годину, класному керівнику слід добирати такі вербальні засоби репрезентації передбаченої теми, які будуть простими для розуміння учнів.

Також варто звернути увагу на провідні теми обговорення у класі. Саме ці теми будуть найбільш лояльно сприйматися аудиторією, активно обговорюватися, а їхнє вивчення принесе бажаний результат. Так, наприклад, розглядаючи тему катастрофи на Чорнобильській АЕС, яка є традиційною для виховних годин кожного року, можна попросити учнів підготувати повідомлення про аварію самостійно. Спонукати їх підняти сімейні архіви, розпитати батьків про їхні відчуття у той день тощо. А, наприклад, повторюючи техніку безпеки під час поведінки з електроприладами, можна залучити учнів до дослідження наслідків її порушення.

Закон 10. Використовуйте медіаресурси. Як уже зазначалося вище, сучасні школярі належать до покоління Зет – особистостей, які народилися після 2000-х років, коли наш соціум заполонила ера технологій. Телебачення, інтернет, мобільні гаджети сформували у цього покоління змінений тип свідомості. Його суть полягає у тому, що такі учні легше і краще засвоюють інформацію, яка перебуває у візуалізованому вигляді. Їхнє мислення схоже на величезну мозаїку, фрагменти якої співіснують у мозку у вигляді кліпів-

картинок. Саме тому сучасним школярам легше подивитися 8-годинний серіал, аніж прочитати новелу на 20 сторінок. Хоча сьогодні психологи наголошують на проблемності такого світосприйняття, проте сучасному педагогу для побудови ефективної комунікації і досягнення високих результатів успішності у вивченні учнями його предмету, слід підлаштовуватися під цей змінений тип свідомості.

У цьому випадку презентація – ваш найкращий друг. Візуалізуйте все, що можете візуалізувати. Будуйте причинно-наслідкові зв'язки на асоціаціях, демонструйте вправне володіння відеоредакторами, і тоді ви неодмінно заслуговуватимете авторитет у молодшого покоління. Так, щоб налаштувати дев'ятикласників на прочитання Шевченкового «Кавказу», можна спершу продемонструвати їм образ модернізованого, переодягненого поета. А вивчаючи прохідність струму на уроках фізики, можна використати фрагменти з популярних мультфільмів. Побудова комунікації за допомогою візуальних засобів сприятиме кращому засвоєнню теми та неодмінно пробудить інтерес до вивчення навіть найбільш нудної теми.

Важливим для педагогічної комунікації із суб'єктами покоління Зет є «йти в ногу з часом». Забудьте про заборону гаджетів на уроках, вона не дієва. Краще використовуйте їх із користю. Зараз існує дуже багато серверів, які передбачають можливість інтерактивного виконання завдань в онлайн-режимі. Так, наприклад, замість того, щоб писати нудну самостійну роботу на згортку паперу, можна запропонувати учням пройти тестування у формі гри на сервері Mentimetr. Онлайн-ресурс дозволяє відповідати на запитання презентації прямо зі смартфону через зчитування qr-коду на екрані. Можливість списування у таких ресурсах дуже низька. Окрім того, учні настільки будуть захоплені самою формою роботи, що для них це буде радше гра, аніж відповідальне завдання. Це сформує позитивне ставлення до навчання, прийняття власного рівня успішності, зменшить тривожність серед учнів тощо.

Дотримуючись цих десяти базових законів успішної комунікації, сучасний педагог з легкістю налагодить спілкування з школярами, створить сприятливу психологічну атмосферу у класі, а успішність та мотивація до навчання його учнів стрімко зросте. Пам’ятайте: самовдосконалення – шлях до успіху.

Висновки до розділу 2

Другий розділ присвячений плануванню та аналізу результатів експериментального дослідження, суть якого полягає у встановленні взаємозалежності між мовленням педагога та успішністю учнів. Дослідження проведено у три етапи, кожен з яких передбачав застосування комплексного психодіагностичного й лінгвістичного методологічного інструментарію. Серед психологічних методів дослідження використано такі: аналіз, спостереження, анкетування, бесіда. Серед лінгвістичних методів обрано структурний, функціональний та порівняльний.

Запропоновано експериментальну методику «Десять законів успішної комунікації», яка містить 10 базових правил педагогічної комунікації із врахуванням психологічних особливостей учнів зі зміненим типом мислення. Серед них: «Говоріть просто», «Будуйте довірливі стосунки», «Звертайте увагу на емоційний стан учня», «Враховуйте індивідуальні особливості учня», «Впливайте», «Розвивайте креативність», «Виклик – ваш найкращий друг», «Добирайте матеріал ретельніше», «Враховуйте цільову авдиторію», «Використовуйте медіаресурси».

Результати експерименту засвідчують позитивну динаміку використання авторської методики, що підтверджує важливість проблеми у сучасній системі навчання, а також засвідчує недостатню ефективність педагогічної комунікації у вчителів-предметників математичного циклу дисциплін.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні неодмінною складовою професійно-педагогічної діяльності вчителів є їх конструктивна педагогічна взаємодія з учнями під час спільної діяльності, спрямованої на навчання, виховання та формування індивідуальної освітньої траєкторії для подальшого професійно-особистісного розвитку особистості школяра. Центральну роль у педагогічній діяльності відіграє спілкування. Це основний інструмент, за допомогою якого здійснюється навчання та виховання. Хоча вимоги до професійно-педагогічного спілкування підвищилися, наявна практика показує, що існує невідповідність між рівнем психолого-педагогічної підготовки вчителів та професійних вимог до спеціалістів такого роду діяльності.

У роботі досліджено значення поняття «педагогічного спілкування» у наукових розвідках Б. Ананьєва, О. Бодалєва, В. Кан-Калика, О. Ковальова, В. Сластеніна, Н. Мажер, І. Зимньої та інших. Більшість дослідників розуміють педагогічну комунікацію як особливий вид спілкування (у порівнянні, наприклад, з діловим чи професійним спілкуванням лікаря і пацієнта), що містить властиві особливості взаємодії у навчанні. Найбільш релевантною визначено дефініцію цього поняття В. Кан-Каликом та О. Ковальовим, яка трактує педагогічне спілкування як систему прийомів і методів, що забезпечує реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності, а також соціально-психологічну взаємодією осіб, які беруть участь в організації цієї діяльності. Встановлено також мету педагогічної комунікації, яка полягає у передачі загального і професійного досвіду (знань і вмінь) від викладача / вчителя до студента / учня, в обміні особистісним змістом, пов’язаним з досліджуваним об’єктом і життям в цілому.

Проаналізувавши класифікації функцій педагогічного спілкування за А. Брудним, Л. Карпенко, І. Зимньою, С. Лобановим та І. Ахад, найбільш повним вважаємо функціональний перелік київської дослідниці І. Ахмад, яка

виділяє конструктивну, організаційну, комунікативно-стимулюючу, інформаційно педагогічну, емоційну та оцінювальну функції. Така функціональна характеристика педагогічної комунікації одночасно враховує педагогічні та психологічні аспекти аналізованого явища.

У роботі також встановлено структуру педагогічного спілкування, яке містить чотири компоненти: педагогічне завдання, методи, комунікативні завдання та педагогічний вплив. Останній із елементів педагогічної комунікації передбачає застосування психолінгвістичних особливостей мовлення задля успішної реалізації та є основним складником ефективності спілкування у системі «вчитель-учень». Осібно проаналізовано стилі педагогічної комунікації, які, на нашу думку, прямо пропорційно впливають на її ефективність. До стилів педагогічного спілкування зараховують такі: авторитарний, демократичний, товариський, спілкування-заграванння, спілкування-дистанція, спілкування-залякування та підтримуючий.

Ефективно організований процес педагогічного спілкування має на меті забезпечити реальний психологічний контакт між викладачами та учнями, зробивши їх суб'єктами спілкування; подолати різноманітні психологічні бар'єри, що виникають під час взаємодії «вчитель – учень»; заохочувати учнів до переходу зі звичної позиції слухача до самостійної участі в колективній роботі, а отже, перетворює їх на суб'єктів педагогічної діяльності; та створення продуктивних міжособистісних стосунків між вчителем та учнями, які поєднують професійний та особистісний рівні спілкування, що інтегровані у соціально-психологічну структуру навчального процесу. Виходячи з такого розуміння ефективного педагогічного спілкування, його можна розглядати як фактор, що оптимізує навчально-виховний процес.

У магістерській роботі досліджено психологічні аспекти ефективної педагогічної комунікації. Встановлено, що існує шість внутрішніх (психологічних) факторів ефективного педагогічного спілкування: мотивація, концентрація, реакція, організація, розуміння та повторення, комплексне застосування яких сприятиме оптимізації успішності навчально-виховного

процесу. До основних психологічних особливостей ефективної педагогічної комунікації у системі «вчитель-учень» зараховуємо побудову позитивних стосунків між педагогом та вихованцями, змістовність навчального процесу, дитиноцентрована орієнтація навчання, розуміння основних емоційних потреб учнів, побудова довірливих стосунків, близькість. Досягти ефективності педагогічної комунікації допоможуть демонстрація ентузіазму та застосування щирого гумору, побудова дружніх стосунків, зосередження уваги на індивідуальних особливостях учня, зміцнення довіри, створення атмосфери взаємозалежності, спостереження за результативністю навчання кожного з учнів, створення ситуації-виклику, розуміння стилів навчання, а також пристосування та терпимість до поганої поведінки школярів.

Проаналізовано види та причини виникнення психологічних бар'єрів, які можуть завадити побудові ефективної комунікації у системі «вчитель-учень». Традиційний поділ таких бар'єрів на внутрішні і зовнішні вважаємо неправомірним, оскільки типи зовнішніх перешкод у процесі педагогічного спілкування виникають на основі внутрішніх конфліктів та переконань учнів. Саме тому серед найбільш поширених психологічних бар'єрів виокремлюємо такі: уникнення, авторитет і нерозуміння.

У роботі досліджено психолінгвістичні аспекти педагогічної комунікації. Психолінгвістика охоплює три основні моменти: продукування мови, її сприйняття та засвоєння. Враховуючи це, виділяємо дві основні проблеми ефективності педагогічної комунікації, які має на меті вирішити психолінгвістика. Перша із них – це природа та подолання комунікативних бар'єрів між педагогом та учнями в силу різного віку, соціального статусу, ролі у навчальному процесі тощо. Вслід за психологинею О. Зулінською констатуємо такі види комунікативних бар'єрів: семантичний, фонетичний, стилістичний та логічний. Розуміння причин їх виникнення сприятиме ефективному подоланню цих перешкод на зародковому рівні.

Друга проблема педагогічного спілкування, яку має на меті вирішити психолінгвістика, – це стереотипізація. Найвідомішою класифікацією

стереотипів є поділ А. Реана, який виділяє таких 6 груп: антропологічні, етнонаціональні, соціально-статусні, соціально-рольові, експресивно-естетичні, вербально-поведінкові. Осібно дослідник виділяє ще два стереотипи, які виникають тільки в педагогічній діяльності: 1) ототожнення високого інтелекту дитини з такими якостями характеру як старанність та відповідальність; 2) ототожнення низьких інтелектуальних здібностей з бажанням порушувати поведінку, відсутністю мотивації тощо. Проте, як показує практика, ці речі рідко бувають взаємопов'язані і причини поведінки дитини залежать не від інтелектуальних здібностей. Стереотипізація є невід'ємним елементом педагогічної діяльності, адже вона виникає саме через брак інформації про особу. Завдання ефективного педагога при цьому уникати стереотипізації та намагатися критично оцінювати кожну дитину як індивідуальність.

Для ефективного навчання школярів різного віку і вирішення будь-яких комунікативних завдань сучасному вчителю дуже важливо володіти всім інструментарієм процесу спілкування, а насамперед його моделями, серед яких вирізняємо: інформаційну (слугує для передавання та отримання інформації, для її аналізу, інтерпретації та коментування фактів), переконливу (допомагає зробити учасників комунікації своїми однодумцями, вирішити проблему за найбільш продуктивним для себе сценарієм) та експресивну (слугує для формування в усіх учасників комунікації психоемоційного настрою, передавання почуттів та переживань). Комплексне застосування елементів усіх трьох моделей педагогічного спілкування, які враховують психолінгвістичні особливості мовлення, дасть змогу сучасному педагогу досягти високої ефективності у педагогічній комунікації.

Суть здійсненого емпіричного дослідження полягала у аналізі психолінгвістичних характеристик мовлення сучасного педагога та встановленні їхнього впливу на рівень успішності школярів. Для експериментального дослідження було обрано 7-ий клас, який налічує 26 учнів. Об'єктом дослідження стало мовлення вчителя алгебри й геометрії та

вчителя української мови, які проводять заняття у цьому класі з 1 вересня поточного начального року. Цей факт сприяв модифікуванню базових понять «контрольної та основної групи» у поняття «контрольного» та «основного» педагога. Вибір вчителів був здійснений не випадково, оскільки дисципліни, які вони викладають, належать до різних навчальних циклів – математичного й гуманітарного. Оскільки здібності кожного учня до вивчення дисциплін конкретного циклу індивідуальні, ми мали на меті простежити ще й те, як педагог використовує комунікацію у подоланні труднощів розуміння складної теми з учнями, у яких гірше розвинені здібності до вивчення однієї з дисциплін.

Оскільки емпіричне дослідження здійснене на перетині двох наук – психології та лінгвістики, то для його успішної реалізації було застосовано комплексний психодіагностичний й лінгвістичний методологічний інструментарій. Серед психологічних методів дослідження використано такі: аналіз, спостереження, анкетування, бесіда. Серед лінгвістичних методів обрано структурний, функціональний та порівняльний.

У рамках дослідження було створено авторську методику «Десять законів успішної комунікації», яка містить 10 базових правил педагогічної комунікації із врахуванням психологічних особливостей учнів зі зміненим типом мислення. Усі методичні рекомендації базуються на психологічних, лінгвістичних та психолінгвістичних наукових розвідках іноземних дослідників. Серед них: «Говоріть просто», «Будуйте довірливі стосунки», «Звертайте увагу на емоційний стан учня», «Враховуйте індивідуальні особливості учня», «Впливайте», «Розвивайте креативність», «Виклик – ваш найкращий друг», «Добирайте матеріал ретельніше», «Враховуйте цільову авдиторію», «Використовуйте медіаресурси». Експеримент полягав у застосуванні цієї методики на уроках вчителя, який має нижчий рівень ефективності педагогічної комунікації, що дало змогу простежити її релевантність та з’ясувати важливість такої практики для сучасних педагогів.

Застосування десяти законів успішної комунікації позитивно вплинуло на динаміку успішності учнів на заняттях основного педагога. Вчитель ретельно дотримувався наших порад до педагогічної комунікації з учнями, що дозволило підвищити мотивацію семикласників до вивчення алгебри та їхній рівень залученості до виконання завдань під час заняття; покращити психологічну атмосферу на уроках та спровокувати доброзичливі відгуки під час рефлексії, яка раніше зовсім була відсутня як структурний елемент уроку. Також ми помітили, що під час занять все більше школярів вмикали камери. Застосування цієї методики позитивно вплинуло і на мотивацію самого педагога, який запропонував проведення додаткових занять для учнів із середнім та низьким рівнем успішності, що безумовно підвищило його авторитет в очах школярів.

Ефективність застосування методики «Десять законів успішної комунікації» підтвердило й проведене анонімне онлайн-опитування серед батьків учнів, які помітили зростання мотивації дітей до навчання, підвищення експресивності, емоційність вражень у позашкільний час. Батьки семикласників також показали 100-відсоткову переконаність у тому, що мовлення вчителя прямо пропорційно впливає на успішність їхніх дітей під час вивчення конкретного предмету. Промовистим фактом ефективності авторських рекомендацій є й зростання середнього балу класу з алгебри після завершення експерименту.

Отже, мовлення вчителя – це основний інструмент і, разом з тим, основа навчального процесу, а тому воно вимагає постійного вдосконалення. Нове покоління дітей зі зміненим типом мислення потребує пошуку нових шляхів побудови ефективної комунікації. Досягти бажаного результату навчання допоможе тільки педагогічна комунікація, яка враховуватиме увесь спектр психологічних та лінгвістичних чинників спілкування. Дотримання простих правил комунікації, які комплексно враховують психолінгвістичні чинники усіх комунікативних процесів (вербальне, невербальне спілкування і перцепцію), сприятиме підвищенню мотивації учнів, формуванню здорової

психологічної атмосфери у класі, нівелювання конфліктних ситуацій і, найважливіше, виховання успішної особистості XXI століття. Перспективною для подальших наукових розвідок вважаємо дослідження психолінгвістичних особливостей ефективної педагогічної комунікації у системі «вчитель-батьки» та «педагог-педагог».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альбота С. Лінгвістичні особливості маніпулятивних дій у комунікації. *Інформація, комунікація, суспільство: Матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2018*. Львів, 2018. С. 206–207

2. Барановська Л. Навчання студентів спілкування на заняттях з основ психології та педагогіки. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 2. С. 32–42.

3. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

4. Богданова І., Перелигіна Л., Фролова О. Психолінгвістичні особливості мовної діяльності в умовах екстремальної ситуації. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2010. Вип.8. С. 388–394

5. Борг Дж. Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування. Харків : Фабула, 2019. 304 с.

6. Брик О. Психологія впливу. URL: http://surl.li/dwugp (дата звернення: 06.05.2022).

7. Бурдейна Л. Діалогічне спілкування як необхідна умова формування моральної культури студентської молоді. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2004. № 1. С. 38–46.

8. Воробйова Л. Основи психолінгвістики. Рівне, 2007. 192 с.

9. Воробйова Л. Психолінгвістичний глосарій. Рівне, 2011. 128 с.

10. Габовда А., Луца М. Культура мовлення як складник професійної майстерності педагога. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету.* 2016. http://surl.li/dwugv (дата звернення: 25.12.2021).

11. Гончарук Н. Психологічний аналіз комунікативного акту та його логічно-змістової структури. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2014. Випуск 23. С. 124–137.

12. Гуменюк О. Освітнє спілкування як інформаційний, діловий, психосмисловий і самосенсовий різновиди обміну. *Психологія і суспільство*. 2005. №3. С. 73–94.

13. Гурковська Т. Педагогічні стереотипи у взаємодії з дитиною. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. №3. С. 4–7.

14. Загальна психологія / О. Скрипченко та інші. Київ : «А.П.Н.», 2001. С. 63–73.

15. Засєкіна Л., Пастрик Т. Основи психології та міжособове спілкування: навчальний посібник 2-е вид. Київ, 2018. 216 с.

16. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби / за заг. ред. В. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с.

17. Зелінська О. Психолінгвістичні особливості педагогічного спілкування в сучасній українській школі. URL: http://surl.li/dwuhk (дата звернення: 10.02.2022).

18. Зернецький П. Хто я? Який я? (Антропологічні, психологічні та мовленнєві типи особистості). *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2004. № 2. С. 164–167.

19. Зливков В., Лукомська С. Психологія спілкування педагога: інтегративний підхід. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. 353 с.

20. Кайдалова Л., Пляка Л. Психологія спілкування : навч. посіб. Харків, 2011. 132 с.

21. Коваль Л. Психолінгвістика : методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти магістерського рівня освітньо-професійної програми «Українська мова та література». Вінниця : Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 2021. 68 с.

22. Ковальчук З. Організація педагогічного спілкування як керованого процесу особистісного розвитку учня. 2011. URL: http://surl.li/dwuhp (дата звернення: 12.12.2021).

23. Конопляста С. Логопсихологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 293 с.

24. Коханкова О. Психологічні особливості педагогічного спілкування в умовах партнерської взаємодії вчителя і учнів. URL: http://surl.li/dwuht (дата звернення: 23.10.2021).

25. Куранова С. Основи психолінгвістики. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 209 с. URL: http://surl.li/dwuhw (дата звернення: 28.10.2021).

26. Ложкін Г., Пов'якель Н. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. С. 212–224.

27. Макарова А. Шляхи подолання проблем у спілкуванні. URL: http://surl.li/bpmup (дата звернення: 22.03.2022)

28. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів : Літопис, 2010. 537 с.

29. Методи психології. URL: http://surl.li/dwuih (дата звернення: 03.10.2021).

30. Москаленко В. Психологія соціального впливу: навчальний посібник. Київ, 2007. 448 с.

31. Ніколаєнко С. Конфлікти у педагогічній взаємодії та способи їх розв'язання. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»*. 2013. Дод. 1 до Вип. 29, Том 5. С. 222–227.

32. Пахомова О. Роль внутрішнього мовлення в розвитку психологічної культури спілкування у майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 19. С. 544–555.

33. Педагогічне спілкування у діяльності вчителя : навчально-методичний посібник / укл. Киричок І., Кучерявець В. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. 391 с.

34. Психологія мовлення і психолінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. Л. Калмикової. Київ : в-во «Фенікс», 2008. 245 с.

35. Рассохіна О. Перцептивний аспект взаємодії в освітньому середовищі: матеріали конференції (квітень, 2019). URL: http://surl.li/dwuiv (дата звернення: 03.06.2022).

36. Різун В., Непийвода Н., Корнєєв В. Лінгвістика впливу : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2005. 148 с.

37. Руденко Л. Фахове спілкування в контексті виховання особистості професіонала. URL: http://surl.li/dwuiz (дата звернення: 28.06.2022).

38. Савелюк Н. Психологія педагогічна : навчальний посібник. Кременець: КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2012. 288 с.

39. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навчальний посібник. Київ : «Вища школа», 2004. С. 164–254.

40. Сорокіна Л. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2014. Випуск 8. Том 2. С. 157–159.

41. Способи комунікативного впливу: переконування і навіювання. URL: http://surl.li/dwujg (дата звернення: 15.07.2022).

42. ТОП-5 рекомендацій психолога батькам “складної” дитини: стаття. URL: http://surl.li/dwujn (дата звернення: 03.09.2022).

43. Хомуленко Т., Крамченкова В. Методика проективної діагностики тілесного Я. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* 2016. Вип.5. Том 2. С. 39–45.

44. Цигульська Т. Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим. Курс лекцій : навч. посібник. Київ : Наукова думка, 2000. 190 с.

45. Шеломенцев В. Етикет і сучасна культура спілкування. Київ : Лібра, 2003. 416 с.

46. Шеркунова Т. Профілактика та подолання тривожних та стресових станів: тренінг. URL: http://surl.li/dwujy (дата звернення: 06.09.2022).

47. Шкіцька І. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

48. A pedagogical approach to educational communication in the educational context / Zerraf S. et al. URL: http://surl.li/dwukc (last accessed: 18.10.2021).

49. Akhmad I. The main components of pedagogical communication between teacher and students. *Advanced Education*. 2014. No. *1*(2). P. 4–11. URL: http://surl.li/dwukp (last accessed: 24.10.2021).

50. Assilkhanova M., Tazhbayeva S., Ilimkhanova L. Psychological Aspects of Pedagogical Communication. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. №5(20). URL: http://surl.li/dwukr (last accessed: 18.10.2021).

51. Belousova A., Kozhukhar G. Emotional characteristics and styles of pedagogical communication of educators. *12th International Technology, Education and Development Conference (March, 2018).* URL: http://surl.li/dwukw

52. Bergin C., Bergin D. Attachment in the Classroom. 2009. *Educational Psychological Review*. 2009. vol. 21. no. 2. P. 141–170.

53. Cognitive Neuroscience of Natural Language Use. Cambridge University Press, 2015. 279 p.

54. Cyberbullying and traditional bullying in relation to adolescents'perception of parenting / Dehue F. et al. 2012. URL: http://surl.li/dwuld (last accessed: 14.08.2022).

55. Dewitt L. Making Space for the Practical: Defining the Identity of Communication Teacher. *Commun. Teach*. 2007. vol. 21. no. 4. P. 103–107.

56. Fashiku C. Effective Communication: Any Role in Classroom Teaching-Learning Process in Nigerian Schools. *Bulgarian Journal of Science & Education Policy (BJSEP)*. 2017. No. 11. P. 171–187.

57. Fashiku C. Leaders' communication pattern: a predictor of lecturers' job performance in Nigeria. *International Journal of Educational Leadership and Management.* 2016. No. 4(2). P. 103–126.

58. James A. School bullying. 2010. URL: http://surl.li/dwulj (last accessed: 14.08.2022).

59. Max A. The relationship of Leadership Styles Content, and Outcomes. *Unpublished CCN Senior Thesis*. 2015. URL: http://surl.li/dwuls (last accessed: 17.04.2022).

60. Namazbaeva Zh., Nagibina N. Communication Style of Teachers and Psychological Health of Students. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 2013. №14 (10). P. 1299–1303. URL: http://surl.li/dwulq (last accessed: 26.08.2022).

61. Ndhlovu Ch. Book on The psychology of communication. 2020. 53 p. URL: http://surl.li/dwulv (last accessed: 26.08.2022).

62. Pedagogical communication as the basis of interactions of pedagogical process. URL: https://infopedia.su/21x4e24.html (last accessed: 18.10.2021).

63. Pedagogy and Psychology in the Modern World: Theoretical and Practical Aspects: collective monograph / Anisiia Tomanek et. al. 2020. 92 p. URL: http://surl.li/dwuqm (last accessed: 05.10.2021).

64. Purba N. The Role of Psycholinguistics in Language Learning and Teaching. *Teaching of English Language and Literature Journal*. Vol. 6(1). P. 47. URL: http://surl.li/dwulz (last accessed: 26.08.2022).

65. Reardon K. Interpersonalna Komunikacija: Gdje Se Misli Susreću. Zagreb : Alinea, 1998. 207 s.

66. Suciu L. The Role of Communication in Building the Pedagogical Relationship. *Procedia - Social and Behavioral Sciences.* 2014. Volume 116. P. 4000–4004. URL: http://surl.li/dwumd (last accessed: 04.05.2022).

67. Teacher Pedagogic Communication for Effective Learning / Suyatno S. et. al. *Proceedings of the First International Conference on Progressive Civil Society (January, 2019).* URL: http://surl.li/dwumf (last accessed: 26.08.2022).

68. Thinking in Psychological Science: Ideas and Their Markers / ed. Valsiner J. URL: http://surl.li/bpmqo (last accessed: 17.04.2022).

69. Thompson M. Organizational Communication: The Trickle Down Effect of Management Behavior. LLC: Incedo Group, 2007. URL: http://surl.li/dwump (last accessed: 26.08.2022).

70. Wiemann J. A model of communicative competence. *Human Communication Research.* 2006. No. 3(3). P. 195–213.